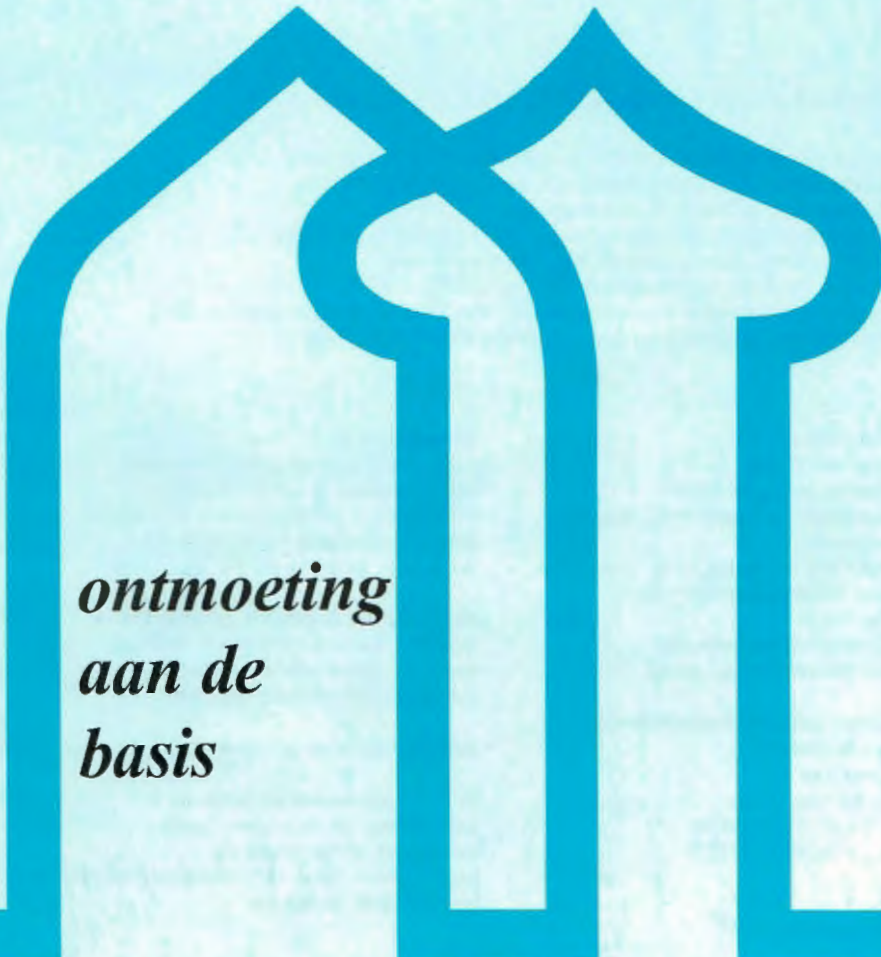

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

Januari 1998
Jaargang 24 no. 1

*ontmoeting
aan de
basis*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Katholieke Kerk in Nederland: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum
Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch. Tel. (+31) 073-6145159

Katholieke Kerk in België: S. Lambregs, pr.

Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089- 352 883

Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Kerk en Wereld'

Postbus 19, 3970 AA Driebergen Tel. (+31) 0343-512241

Gereformeerde Kerken in Nederland: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum GKN

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960360/4960329

REDACTIE:

M. van den Boom

J. Folbert (contacten NHK)

S. Lambregs (contacten RKK, België)

N. Landman

L. van Oers (contacten RKK, Nederland)

C. van 't Leven (contacten GKN)

G. Speelman

K. Steenbrink (eindredactie)

e-mail ksteenbrin@ggl.ruu.nl

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'

Luybenstraat 17

5211 BR Den Bosch

Tel. (+31) 073-6145159

Fax. (+31) 073-6131175

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)

Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs

Giro 4300211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is

toestemming van de uitgever nodig.

Op Internet te raadplegen als:

http://www.hhit.hsholland.nl/levonet/begrip_moslims_christenen

ONTMOETING AAN DE BASIS

Onlangs verscheen een stevig boek van ruim 600 bladzijden met citaten uit toespraken van pausen en kardinalen: INTERRELIGIOUS DIALOGUE. THE OFFICIAL TEACHING OF THE CATHOLIC CHURCH 1983-1995. (Boston, Pauline Press, 1997). Ook nog in 1997 verscheen een overzicht van 350 'officiële' ontmoetingen, met 45 gezamenlijke verklaringen: DÉCLARATIONS COMMUNES ISLAMO-CHRÉTIENNES 1954-1995, (Beyrouth, 1997). Is het al tijd voor de oogst? Of is al die beweging 'aan de top' alleen maar een schijnbeweging, terwijl we voor de waardering, de mogelijkheden én de moeilijkheden naar de basis moeten kijken? Dat doen we in ieder geval in het dossier van dit nummer, dat concrete ontmoetingen in Schiedam en Gouda nader bekijkt.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP JANUARI 1998, JAARGANG 24 NO. 1

HET ISLAMITISCHE-CHRISTELIJKE LEERHUIS

Een portret van de homo qur'anicus als kosmopoliet
(Dr. Aref Nayyed)

2

Een portret van de homo qur'anicus als kosmopoliet
(Paul Kevers)

8

DOSSIER: EEN ANALYSE VAN PLAATSELIJKE ONTMOETINGEN

Religies ontmoeten elkaar in Schiedam (Heleen Ransijn)

10

Ouderling voor interreligieuze zaken

(Cokkie van 't Leven in gesprek met Ab Strijker, Gouda)

22

Moslims in Europa

26

Boeken

39

Ramadan/Idul Fitrgroet 1418/1998

45

Cursussen en ontmoetingen

49

EEN PORTRET VAN DE HOMO QUR'ANICUS ALS KOSMOPOLIET

Dr. Aref Nayyed

Deze bijdrage zou volgens afspraak moeten gaan over 'het lezen van de Koran in een pluriforme samenleving'.

Zoals mijn titel aangeeft, spreek ik liever over 'kosmopoliet' dan over 'pluralisme' en liever over 'Homo Qur'anicus' dan over 'het lezen van de Koran'. Ik heb de titel weloverwogen aangepast en hoop dat het u gaandeweg duidelijk zal worden waarom.

Ten eerste het woord 'kosmopoliet'. Er was een tijd dat dit woord de titels van werken van belangrijke filosofen kenmerkte. Ik zou dit woord weer willen opnemen. Het woordenboek omschrijft een 'kosmopoliet' als iemand die de gehele wereld als zijn vaderland beschouwt, die geen nationale bekrompenheid, voorliefde of vooroordelen heeft; een wereldburger.

Er zijn drie redenen die mij motiveren om dit woord opnieuw te gebruiken: 1) de associatie met vrijheid van nationale vooringenomenheid/vooroordelen, 2) de associatie met reizen en mobiliteit en 3) de associatie met een soort verfijning van de geest. Deze betekenissen maken het een passend begrip om de 'Homo Qur'anicus' te omschrijven. Er zijn echter ook nadelen verbonden aan het gebruik van dit

woord voor de Homo Qur'anicus'. Ten eerste veronderstelt het dat er maar één kosmos zou zijn en zoals we later zullen zien verblijft de Homo Qur'anicus in meer dan één kosmos. Ten tweede veronderstelt het trouw aan deze wereld. De Homo Qur'anicus is echter trouw aan een andere wereld, namelijk aan Allah zelf.

En verder over de Homo Qur'anicus: hij is een moslim die gelooft dat de Koran het Woord van Allah is. Hij streeft ernaar om het Woord van God alle dagen van zijn leven in zijn hart te dragen.

De Homo Qur'anicus gelooft dat het verschil tussen de Koran en andere boeken is als het verschil tussen Allah en Zijn schepselen. Daarom benadert hij de Koran met het diepste respect, als het Woord van de Schepper. Hij beschouwt dit Woord - dat uiting is van een eeuwig goddelijk vermogen om te spreken, Woord voor alle eeuwigheid door Allah gesproken, Woord dat al van eeuwigheid in Zijn goddelijke Kennis was - als een persoonlijke brief, speciaal tot hem gericht, door zijn liefhebbende en barmhartige God. In de Koran vindt hij wat zijn Schepper tot hem te zeggen heeft. Zo ontvangt de Homo Qur'anicus de Koran als een persoonlijk geschenk van Allah,

als een geschenk dat hem zonder dwang gegeven is, en dat hem, juist omdat het vrijelijk gegeven is, aanzet tot dankbaarheid en rechtvaardigheid.

De Homo Qur'anicus is Koran te vergelijken is met de bewoner van een huis. Het huis wordt pas een 'thuis' als er mensen in wonen die het onderhouden. Hij weet dat zijn hart, geest en lichaam zonder de Koran zullen bezwijken, zoals een verlaten huis in verval raakt. Hij weet dit alles omdat de geliefde profeet van Allah dit gezegd heeft en ook omdat hij zijn dagelijkse Koran-recitatie ervaart als verjonging en het nalaten ervan als verval. Hij nodigt de Koran uit om in zijn hart te wonen, om deel uit te maken van zijn dagelijks leven.

De Homo Qur'anicus leest de Koran niet zoals een intellectueel een interessant boek leest. Hij draagt het niet voor als een gedicht. Hij reciteert het. De *tilwah* (vrome Koranlezing) is een godsdienstige en rituele handeling die alleen uitgevoerd kan worden na de rituele reiniging. Het kan zittend of staande gebeuren, met het gezicht gericht op Mekka. Net als bij de rituele gebeden, wordt het reciteren van de Koran volgens bepaalde voorschriften uitgevoerd.

De Homo Qur'anicus reciteert niet met zijn ratio maar met zijn hart. Zijn *tilwah* doet een beroep op het verstand als een activiteit van het hart en niet van de berekenende geest. Zijn hart is het middelpunt van heel zijn wezen, van zijn lichamelijke en zijn spiritualiteit. Hij reciteert de Koran vanuit dit middelpunt en laat de uitwerking van de Woorden door zijn lichaam en ziel stromen. Hij wiegt mee,

lichamelijk en geestelijk, en hij gaat waar de geest van zijn Heer hem brengt. De Homo Qur'anicus respecteert de logische volgorde van de Koran en reciteert deze in delen zoals zijn voorvaderen het deden. Hij laat zich vormen, zijn hart wordt een Koranisch hart. Hij geeft zijn hart in alle eenvoud over aan dit goddelijk instrument van leiding en heil.

De Homo Qur'anicus beschouwt de Koran niet als een kant en klare oplossing voor al zijn problemen. Hij weet dat Allah hem intelligentie geschonken heeft en het vermogen om zijn eigen problemen op te lossen. Maar hij realiseert zichzelf ook dat, als hij zich door de Koran laat vormen, zijn eigen oplossingen Gods zegen dragen. De theologie van de Homo Qur'anicus is geen theoretisch systeem, maar een concrete leefwijze. Het is een 'koranische theologie' die niet afgeleid is van leerstellingen uit de Koran. Het omvat de concrete handelingen van een man wiens hart een oneindige reeks van koranische invloed heeft ondergaan en nog steeds ondergaat en ook in de toekomst zal ondergaan. Dit is het karakter van de Homo Qur'anicus over wiens 'kosmopoliet' karakter we later nog komen te spreken.

De Homo Qur'anicus is kosmopoliet in die zin dat hij een beroepsvreemdeling is. Hij leeft volgens het profetische gebod, om als een vreemdeling, als een reiziger in het leven te staan. Hij weet dat islam een weg is van vreemdelingen en zoals de gezegende profeet van Allah zelf zegt: "de islam is als vreemdeling begonnen en zal altijd vreemdeling blijven, gezegend zijn de vreemdelingen". De belangrijkste bron

van dit vreemdelingschap is de Koran zelf. Steeds opnieuw werken de verzen (ayat) van het Woord van Allah in op zijn hart, koppelen het los van alle wereldlijke verlangens en richten het op het enige legitieme en geschikte doel van het menselijk bestaan: op Allah zelf.

Elke dag leert de Homo Qur'anicus door het reciteren van de Koran dat "wij uit Allah komen en tot Hem zullen terugkeren". Het is niet alleen zo dat wij op een dag naar Hem zullen terugkeren. Maar op elk moment, op elke ademtocht moeten we tot Hem terugkeren. De Koran spoort de mensen aan om zich telkens weer te richten op hun Heer. Daarom kan de Homo Qur'anicus zich nergens echt thuis voelen, behalve bij zijn Heer, en daarom verlangt hij naar niets anders dan om bij zijn Heer te zijn en Hem te zien. Dit maakt de Homo Qur'anicus tot een vreemdeling. Hij is altijd onderweg naar zijn Heer.

Elke pagina van de Koran neemt de gelovige mee op de weg naar zijn Schepper. In de Koran wordt de islam 'de rechte weg' (*al-sirat al-mustaqim*) genoemd. Van iemand die zich in een geestelijk goede staat bevindt, zegt men dat hij in staat van *huda* is, dat wil zeggen zich 'op het goede pad' bevindt. Aan de andere kant is het verkeren in een slechte geestelijke staat gelijk aan zich 'op het verkeerde spoor' bevinden, 'verdwaald zijn', of 'in een staat van ondergang' verkeren.

Mobiliteit en reizen worden aangemoedigd door veel verhalen in de Koran over rondtrekkende profeten. Mozes (Musa) bijvoorbeeld, begint al vroeg met reizen en wordt onderweg aangesproken door

Allah. Hij gaat naar Egypte om het volk van Israël ook mee te nemen op reis. Ook Abraham verlaat zijn volk, nadat het hem niet lukte om hen te overtuigen de Ene God te aanbidden: "Ik ga naar mijn Heer. Hij zal mijn gids zijn." En ook Ismaël begint zijn leven als een vreemdeling in een verlaten plaats, later Mekka geheten.

Het thema van de rondreizende profeet wordt opnieuw versterkt in het koranische verhaal over de *hidjra* van de profeet Mohammed van Mekka naar Medina. De moslimkalender begint bij deze reis. De profeet 'vestigde' zich uiteindelijk min of meer in Medina - maar als we wat beter kijken naar de kronieken van zijn leven, zien we dat hij nooit één jaar achter elkaar in Medina verbleef. Toen hij zich uiteindelijk 'vestigde' was dat om de allerlaatste reis naar zijn Heer te maken.

Een gelovige, die bij het reciteren het ene vers na het andere op zich laat inwerken, ervaart opnieuw alle reizen van de profeet van Allah. Hij maakt een innerlijk reis. Deze ervaring van dynamiek, mobiliteit, behendigheid en van het geestelijk op reis zijn, is essentieel bij de wording van een Homo Qur'anicus. De reisverhalen maken de Homo Qur'anicus tot een kosmopoliet. De Koran neemt hem mee naar plaatsen die soms adembenemend zijn. Een Homo Qur'anicus is altijd op reis.

Maar de Homo Qur'anicus zal bij al zijn reizen zal hij nooit zijn referentiepunt in Allah verliezen. De leiding van God is permanent aanwezig. De Koran zegt: *Zowel het oosten als het westen behoren toe aan Allah en Hoe je je gezicht ook draait, is overal is het gezicht van Allah.* Het begeleidende licht van Allah is er

altijd, zoals het licht van een lamp dat gevoed wordt door *een olijboom die noch van het oosten noch van het westen is*. De Koran houdt de mensen voor dat *het land van Allah weids is*. Mensen worden aangemoedigd om daarin vrijelijk te vertoeven, maar altijd met het hart gericht op Allah zelf.

De Homo Qur'anicus houdt zijn hart gericht op Allah ondanks alle commotie en ondanks de voortdurende veranderingen die hij tijdens zijn 'innerlijke and uiterlijke' reizen ontmoet, omdat hij alles ziet als een 'aya' of werkzaam teken van Allah. De Koran, zelf ook een opeenvolging van 'ayat', illustreert zelf de werking daarvan. De Koran leert de Homo Qur'anicus om de bergen, de hemelen en de aarde te zien als tekenen van Allah. Het leert hem om processen van verandering en groei te zien als 'ayat'. Het leert hem om de profeten van Allah en de boeken die hen gegeven zijn, te zien als 'ayat'. Het toont hun werkende kracht als de staf van Mozes die in een slang verandert en die de zee open splijt. De Homo Qur'anicus ziet de werkende tekenen van zijn Heer overal. Daarom kan hij zich overal van Allah's aanwezigheid bewust zijn.

De Koran leert de Homo Qur'anicus ook dat er naast de 'uiterlijke ayat' (de tekenen van de horizon), ook 'innerlijke ayat' (tekenen binnenin mensen) bestaan. Omdat hij de Koran in zich draagt is hij een verwonderde waarnemer van de tekenen van zijn Heer. De wereld en zijn eigen ziel vormen een prachtig panorama met een grote verscheidenheid aan 'ayat'.

De Koran leert hem de verscheidenheid in de wereld te beleven als een Godsge-

shenk. Hij ervaart hoe zijn Heer de verscheidenheid in de wereld looft, van palmbomen tot soorten honing, van de wolken tot verschillen tussen de mensen. Door het waar te nemen als een werkzaam teken van God, zal de Homo Qur'anicus verscheidenheid en diversiteit respecteren en waarderen - zelfs wanneer het onenigheid en tweedracht teweeg brengt tussen de mensen, blijft het voor hem een gave van God. Hij leert om bij alle onenigheid nederig te blijven vertrouwen op Allah's wijsheid. Hij leert om het uiteindelijke oordeel aan Allah over te laten, vertrouwend op Zijn oordeel en rechtvaardigheid. Dit is een belangrijke lering, die de Koran keer op keer onderwijst: "Ze zullen naar Mij terugkeren en ik zal oordelen over hen in zaken waarin zij het oneens zijn".

De Homo Qur'anicus vertraagt het bijleggen van onenigheden - vooral van kwesties van fundamentele aard, die niet door mensen zelf opgelost kunnen worden voor de dag van het oordeel. Op die dag zal Allah een oordeel geven. De Homo Qur'anicus kent een diepe spirituele gemoedsrust gebaseerd op zijn vertrouwen in Allah's zorgende wijsheid. Deze rust manifesteert zich als een soort 'wereldwijsheid', niet gebaseerd op arrogantie en zelf-rechtvaardiging, maar echte wereldwijsheid gebaseerd op nederigheid en geloof. Door alle bovengenoemde aspecten van koranische vorming is de Homo Qur'anicus onmiskenbaar een kosmopoliet.

De Homo Qur'anicus behoort tot die groep van moslims, die verantwoordelijk is voor de ongelofelijke en wonderlijke bloeitijd van de islamitische cultuur op

verschillende plaatsen en in verschillende periodes. Deze mensensoort heeft ons prachtige poëzie, kunst, literatuur en wijsheid nagelaten, die wij in onze tijd zien als voorbeelden van 'islamitische beschaving'. De Homo Qur'anicus behoort tot die moslims die het gesprek met mensen van een andere godsdienst op prijs stellen. Zij bestuderen geduldig wat anderen te zeggen hebben omdat zij alle kennis benaderden als een goddelijke 'aya'.

Er was een tijd dat de meeste religieuze moslimgeleerden ('ulama') tot deze groep behoorden. Hun aantal is helaas aanzienlijk verminderd. Er was een tijd dat de meeste aanhangers van soefi-bewegingen (al-turuq al-sufiyah) tot deze groep behoorden. Helaas is ook hun aantal geslonken. Er was een tijd dat veel islamitische kooplieden en kunstenaars tot deze groep behoorden. Vooral bij hen is er een afname te zien. Het lijkt erop dat de Homo Qur'anicus een risicogroep aan het worden is, een uitstervende soort. Hoe komt dat?

Het is moeilijk om hier de oorzaken aan te geven. Ten eerste is er het proces dat wij 'het nationaliseren van de islam' noemen. En ten tweede is er de opkomst van de 'Pseudo Homo Qur'anicus'.

De nationalisering van de islam is een ingewikkeld proces. Moslims hebben categorieën en standpunten overgenomen van het vertoog van het Europees nationalisme en van linkse ideologieën. Zij gebruiken dit vertoog om islam te veranderen in een wereldlijk nationalisme of in een ideologie. Het lijkt erop dat de overdreven wereldvreemheid van de 17e, 18e en 19e eeuwse islam in combinatie met de

harde realiteit van de westerse superioriteit in de wereld, moslims gedwongen heeft om een islam te ontwikkelen die eigenlijk een afspiegeling is van dit westers positivisme. Dit proces moet ontmaskerd en gestopt worden wil de Homo Qur'anicus een kans hebben om voort te bestaan.

De opkomst van de 'Pseudo Homo Qur'anicus' heeft te maken met het feit dat menig moslim de bekwaamheid verloren heeft om de Koran op de juiste manier te benaderen en te reciteren. Helaas hebben moslims de conceptuele leesgewoonten overgenomen van quasi-westerse schoolsystemen. Dit heeft geleid tot een conceptuele positivistische benadering van de Koran, die bestaat uit het gebruiken daarvan, ten behoeve van menselijke plannen en grillen. Een groeiend aantal mensen specialiseert zich in dit soort manipulatie van de Koran. Door de Koran te gebruiken om in de plaats van Allah te spreken, leiden zij medemoslims en anderen die met moslims te maken hebben naar een rampspoed.

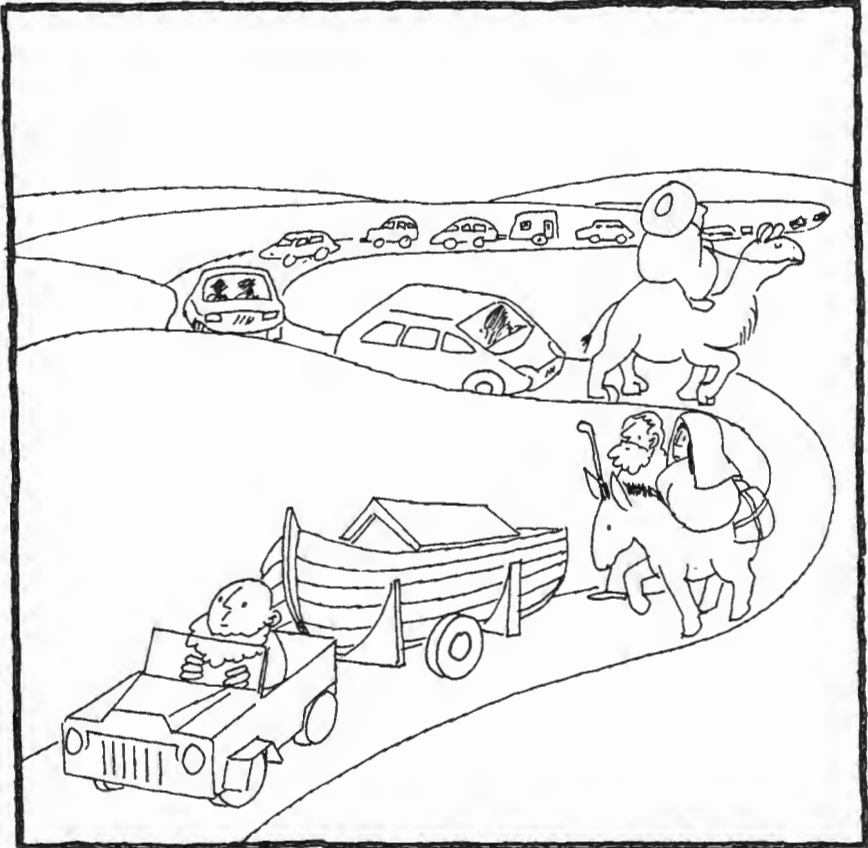
Er is echter nog een belangrijke factor in de teloorgang van de Homo Qur'anicus, die meer te maken heeft met de aard van de groep zelf. Zoals eerder gezegd houdt de Homo Qur'anicus er diepgewortelde eigenschappen van een vreemdeling op na. Het roept weerstand bij hem op als er pogingen gedaan worden vanuit een zogenaamde 'pluriforme samenleving' om hem te 'integreren'. De Homo Qur'anicus verblijft in een Koranische leefwereld die niet past binnen de coördinaten van tijd en ruimte die verondersteld worden in 'pluriforme samenlevingen'. Veel van zulke

samenlevingen eisen dat de Homo Qur'anicus afstand doet van zijn vreemdelingschap en dat hij met zijn leefwereld breekt. In gevallen waar de Homo Qur'anicus dit accepteert, verwerft hij volledige integratie, maar verliest hij het DNA van de Homo Qur'anicus of ontwikkelt hij zich tot een vreemde mutatie daarvan. Als de Homo Qur'anicus integratie weigert zal hij verhuizen naar een plaats waar hij meer ondersteuning of waar in ieder geval een minder opdringerige habitus hem ontmoet.

De Homo Qur'anicus is een kosmopoliet. Hij kan in elk deel van de wereld leven en hij kan dat waarderen, omdat hij zijn eigen leefwereld met zich meedraagt in zijn hart. De Homo Qur'anicus komt echter in de problemen in de zogenaamde pluriforme samenlevingen of door de nabijheid van de Pseudo Homo Qur'anicus - geen kosmopoliet als hij...

Dit is een verslag van de lezing van dr. Aref Nayyed op de Journées d'Arras, Milaan Mei 1997; vertaling en samenvatting door Erna Roelands en Cokkie van 't Leven. Dr. Nayyed is van oorsprong Lybiër. Hij doceert momenteel aan PISA: Pontificio Istituto dei Studi Arabi e Islamici in Rome.

Deze ervaring van dynamiek, mobiliteit, behendigheid en van het geestelijk op reis zijn, is essentieel bij de wording van een Homo Qur'anicus.

Portret van de Homo Qur'anicus als kosmopoliet

Paul Kevers

Ik heb het *Portret van de Homo Qur'anicus als kosmopoliet* van Dr. Aref Nayyed gelezen. De wijsheid en de diepe spiritualiteit van deze ruimdenkende moslim hebben grote indruk op mij gemaakt. Ik ben ervan overtuigd dat vele rechtgeaarde joden en christenen zich in zijn portret zullen herkennen.

Treffend vind ik zijn omschrijving van de *Homo Qur'anicus* als beroepsvreemdeling, die als een reiziger in het leven staat, altijd onderweg naar zijn Heer. Hij verwijst daarbij zelf naar de Koran-verhalen van Mozes en Abraham. De bijbellezer kan dit alleen maar beamen. Het bijbelse geloofsverhaal begint met de Stem die Abraham hoorde: *Trek weg uit uw land, uw stam en uw familie, naar het land dat Ik u aan zal wijzen* (Genesis 12:1). Een kernwoord van de Tora luidt: *U moet de vreemdelingen liefhebben als uzelf, want U bent zelf een vreemdeling geweest in Egypte* (Leviticus 19:34). En de auteur van de Hebreeënbrief noemt alle gelovigen in het spoor van Abraham *vreemdelingen en voorbijgangers op aarde* (Hebr. 11:13) *want wij hebben hier geen blijvende stad, maar zijn op zoek naar de stad van de toekomst* (Hebr. 13:14). Die toekomstige stad *heeft het licht van de zon en de maan niet nodig, want de heerlijkheid van God verlicht haar, en haar lamp is het Lam* (Apokalyps 21;23) Of met de woorden van dr. Nayyed: God is het referentiepunt bij al onze reizen. Zijn begeleidend licht is er altijd.

Vervolgens treft mij Nayyeds omschrijving van de koran als het Woord van Allah. Hij beschouwt dit Woord als een per-

soonlijke brief, een persoonlijk geschenk van God, dat zonder dwang, in vrijheid gegeven is en daarom aanzet tot dankbaarheid en rechtvaardigheid. Hij onderstreept het belang van de dagelijkse koran-recitatie. Deze recitering gebeurt vanuit het hart, het middelpunt van de menselijke persoon. De *Homo Qur'anicus* "reciteert de koran vanuit dit middelpunt en laat de uitwerking van de woorden door zijn lichaam en ziel stromen. Hij wiegt mee, lichamelijk en geestelijk, en hij gaat waar de geest van zijn Heer hem brengt". Hoe sterk doet deze beschrijving mij denken aan de dagelijks Tora-lezing van de vrome jood! "Gelukkig de mens... die vreugde beleeft aan de Tora van de heer, ja dag en nacht daaruit zacht reciteert" (Psalm 1:2). Het Hebreeuwse werkwoord dat hier met 'reciteren' vertaald is, betekent letterlijk: murmelen, prevelen, de woorden als het ware proeven met de lippen. De kerkvaders noemden het *ruminari*, het 'herkauwen' van het woord van God... Jammer genoeg hebben wij, christenen vooral uit de rooms-katholieke traditie deze dagelijkse 'stille omgang' met de Schrift schromelijk verwaarloosd en grotendeels verleerd.

Ik voel mij niet in staat om een portret van een *homo biblicus* te schetsen zoals dr. Nayyed dat voor de "homo Qur'anicus" gedaan heeft. Wel wil ik proberen onder woorden te brengen, hoe ik, geworteld in de joods-christelijke traditie, de bijbel zie als het woord van God.

Het woord is een geprivilegieerd middel van Gods openbaring en van communica-

tie tussen God en mens. Het woord van God kan door profetische mensen gesproken worden of neergeschreven, staan in het boek. Ontvankelijke bereidheid om te luisteren en te lezen karakteriseert alle gelovigen van de 'godsdiensten van het Boek', joden, christenen en moslims.

Het woord van God valt echter niet samen met de letters van het boek. Het bijbelse woord' (*dabar* in het hebreuws) is een veel ruimer begrip. *Dabar* betekent 'het woord dat iemand spreekt', maar ook 'de daad die iemand stelt'. Een woord is pas veelzeggend als iemand ook doet wat hij zegt. *Dabar* betekent ook 'de zaak die gebeurt'. Woorden en daden voltrekken zich nooit op een geïsoleerd eiland, maar ze geschieden midden in het leven van mensen en gemeenschappen. Woorden en daden scheppen geschiedenis. En tenslotte betekent *dabar* 'het verhaal dat doorwerkt'. Wanneer een bericht (over een woord, een daad, een gebeuren) mensen raakt, dan kan het zijn dat de mensen hun leven daardoor laten beïnvloeden en bepalen. Als dat gebeurt, dan heeft een *dabar* zich pas echt voltrokken.

Dit alles geldt ook voor het woord van God. God spreekt niet op de eerste plaats in de letters en de woorden van de bijbel. God spreekt in concrete gebeurtenissen, in de ervaring van mensen. Zo hoorde Mozes de stem van God in de noodkreet van het slavenvolk in Egypte. God wordt in de joods-christelijke traditie ervaren als een Stem die mensen aanspreekt en oproept. En dat woord van God zet een geschiedenis in gang. Dat wordt duidelijk in de bijbelverhalen over de aartsvaders, over Mozes en de uittocht, over Israël, de profeten en de ballingschap, over Jezus en

de eerste kerk. In deze geschiedenis, in deze mensen, en op een unieke wijze in Jezus Christus, is het woord van God 'vlees en bloed' geworden.

In de bijbel zijn mensen aan het woord die daar getuigenis van afleggen. Zij getuigen hoe zij Gods spreken in de geschiedenis ervaren hebben. Zo komt het dat de bijbel voor ons de bevoorrechte toegang is tot de openbaring en tot het woord van God, zonder daar volledig mee samen te vallen. Bovendien moet het woord van de bijbel telkens opnieuw beluisterd, overwogen, uitgelegd en geactualiseerd worden. Ook daarin 'gebeurt' het woord van God. Pas wanneer wij de bijbel op ons leven leggen, kan het woord van God zich vandaag aan ons voltrekken. Ik vraag mij dan ook af of 'de wereld van God' werkelijk een 'andere wereld' is dan die van ons. Het is in deze wereld dat de stem van God nog altijd te beluisteren valt. En die Stem roept ons op om in deze wereld gerechtigheid te doen. Ongetwijfeld wordt deze Stem vaak overstemd en slechts door een minderheid beluisterd. Maar samen met andere minderheden, met 'de bedreigde soort' van de *Homo Qur'anicus* en met alle mensen van goede wil kunnen wij er zorg voor dragen dat zij nooit verstomt, en dat het woord blijft doorwerken.

Paul Kevers is oudtestamenticus, werkzaam bij de Vlaamse Bijbelstichting te Leuven, mederedacteur van het *Werkboek Weekendliturgie* van uitgeverij Gooi en Sticht. Adres: Gijzelstraat 89, B-9100 Nieuwkerken-Waas.

RELIGIES ONTMOETTEN ELKAAR IN SCHIEDAM

Heleen Ransijn

Nederland is in de laatste jaren steeds meer uitgegroeid tot een multi-culturele en multi-religieuze samenleving. Dit mag door verschillende mensen verschillend worden gewaardeerd, maar het (empirische) feit op zich kan door niemand ontkend worden. Dát het verschillend wordt gewaardeerd, bleek bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen. In Schiedam stemde bijvoorbeeld ruim 10 procent op extreem-rechts, en daarmee in feite voor afwijzing van de multi-culturele samenleving. In sommige wijken van met name de grote steden lag dit percentage soms nog hoger.

Het bestuur van de Schiedamse gemeente van de Nederlandse Protestantenvbond (NPB) besloot om het thema 'multi-culturele samenleving' juist op een positieve manier op te pakken. In het seizoen 1995/1996 werd het gebruikelijke 'winterprogramma' van deze gemeente grotendeels gewijd aan de ontmoeting met andere religies. Hierbij werd assistentie gevraagd aan het Centrum voor Interreligieus Leren (CIL), een onderzoekscentrum bij de Theologische Faculteit van de Universiteit Utrecht. Deze assistentie werd gegeven in de vorm van advisering bij de opzet van het programma (door Prof. Trees Andree en Dr. Piet Steegman). Hiernaast werd er aan een studente gevraagd om het proces van voorbereiding en uitvoering te beschrijven en om de evaluatie van het programma te begeleiden. Dit werd uiteindelijk gedaan door ondergetekende.

De NPB Schiedam: een korte karakter-schets

Voluit noemt deze geloofsgemeenschap zich 'Vrijzinnige geloofsgemeenschap NPB Schiedam'. Zij staat in de traditie van protestantse vrijzinnigheid en hecht hier grote waarde aan. Het is kenmerkend voor de Schiedamse historische situatie, dat de 'jeneveradel' vaak vrijzinnig protestants was (voor zover zij niet rooms-katholiek was) en dat de werknemers veelal hun broodheren volgden in hun religieuze voorkeur. De gemeente telt ca. 250 leden, waarvan het overgrote deel ouder is dan 60 jaar. Jongeren zijn er wel, maar hun aantal is klein. De geringe omvang van de gemeente en de sterke vergrijzing weerhouden haar er niet van

om ieder jaar in het winterseizoen (d.w.z. van begin oktober tot eind maart) een uitgebreid programma te organiseren van lezingen, cursussen, excursies etc. rond één of meer thema's.

Voorgeschiedenis

In juni 1994 werd door Ds. Dick Koster, voorganger van de NPB-Schiedam, het idee ontplooid van het gemeenschappelijke in de religies als "nieuw levensbeschouwelijk draagvlak van de samenleving". Min of meer als uitvloeisel hiervan werd twee maanden later de mogelijkheid geopend om het winterprogramma 1995/1996 aan het door Koster geformuleerde thema te wijden, mede gezien de actualiteit van het multi-culturele en multi-religieuze

karakter van de Nederlandse samenleving. Dit voorstel werd ook gezien als een mogelijke bijdrage vanuit Schiedam aan de viering van het 125-jarig bestaan van de NPB op landelijk niveau. Men verwees hierbij naar één van de principes die vanaf het begin (al was het maar theoretisch) binnen de NPB hebben gegolden, nl. die van de gelijkwaardigheid van alle religies.

De eerste opzet, die in november 1994 werd geformuleerd, was behoorlijk ambitieus. De nadruk lag op "het vormen van een herkenbaar gezamenlijk draagvlak in de samenleving" met het oog op "het leefbaarder maken van de samenleving". De notitie die het bestuur in de oriëntatiefase schreef, sprak van "een bijdrage vanuit de religie aan het werken aan lokale, landelijke en wereldproblemen, onder meer door positieve beïnvloeding van een breed publiek door vergroting van kennis/inzicht, als ook door persoonlijke ontmoeting". Als doelgroep zag men een "zo breed mogelijk publiek met name uit de vijf grote religies/culturen". Als doel werd geformuleerd: "wederzijdse kennis-making met elkaar en elkaars religie/cultuur en directe ontmoeting tussen mensen uit deze religies/culturen, zodanig dat er vertrouwdschap met elkaar, waardering voor elkaar en herkenning in elkaar ontstaat, dat vooroordelen verdwijnen en dat er behoefte bestaat aan verdere ontmoeting." Men wilde het programma zoveel mogelijk opzetten als "een gezamenlijke activiteit (...) van Hindoeïstische, Boeddhistische, Joodse, Islamitische en Christelijke groeperingen."

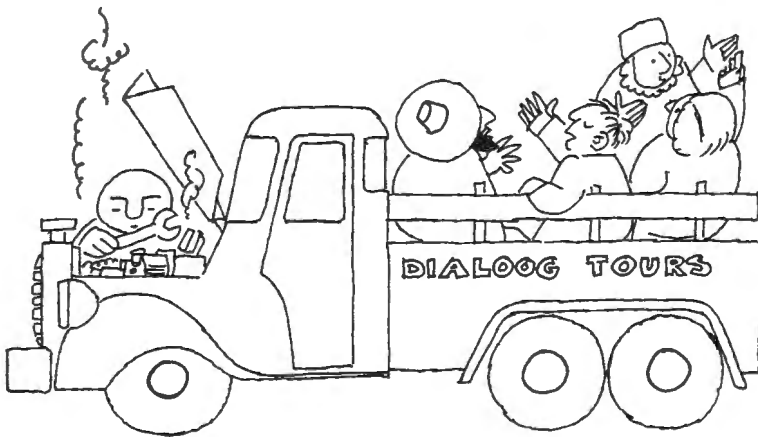
In de maanden november en december 1994 werden er gesprekken gevoerd met gelovigen uit Hindoeïsme, Islam, Jodendom en Boeddhisme. Men kende deze mensen via andere activiteiten, zoals een interreligieuze viering die een jaar eerder in Rotterdam plaatsvond en een lezing n.a.v. 50 jaar Bevrijding. In deze gesprekken werden door de gesprekspartners knelpunten en mogelijkheden aangegeven. Eventueel verwees men naar anderen die de gemeente ook of beter van dienst konden zijn. Een aantal van deze gesprekspartners bleek ook verder bereid om aan het programma mee te werken. Uiteindelijk werden er gesprekken gevoerd met één gesprekspartner vanuit het Hindoeïsme, één vanuit het Boeddhisme, twee vanuit de Islam en twee vanuit het Jodendom. In deze gesprekken werd met name als knelpunt genoemd dat het moeilijk zou zijn om gelovigen van de verschillende religies bij de activiteiten te betrekken. Men gaf hiervoor als redenen op: lage organisatiegraad en daardoor moeilijk te bereiken, geringe grootte van de gemeenschap, bepaalde gevoeligheden (m.n. bij de joodse gemeenschap). Tevens werden er in oktober en december gesprekken gevoerd met het CIL. Het contact met het CIL was voortgekomen uit een bijeenkomst waaraan zowel Trees Andree als Dick Koster deelnamen. Vanuit het CIL werd opgemerkt dat de ambitie wel érg hoog gesteld was, en gewaarschuwd voor het denken en handelen 'voor, over, maar zonder' de ander (in dit geval: voor, over maar zonder de gelovigen van de andere religies). Door deze knelpunten werd er feitelijk een domper gezet op de aanvan-

kelijke voortvarendheid, zoals die uit de bestuursnotitie naar voren kwam. De doelgroep zou waarschijnlijk beperkt moeten blijven tot autochtone Nederlanders en het programma zou nadrukkelijk een programma van de NPB Schiedam moeten blijven (dus geen samenwerkingsproject met gelovigen uit andere religies). Uiteindelijk kwam men, mede naar aanleiding van deze gesprekken, op een bescheidener doelstelling uit: nadere kennismaking met de in Nederland aanwezige grote religies. Dit met de gedachte in het achterhoofd dat je, om met elkaar de samenleving leefbaar te maken, toch minstens met elkaar kennis gemaakt moet hebben.

Men richtte zich met het programma niet alleen op de eigen leden, maar in principe op iedereen uit Schiedam en omstreken. Hierbij moet opgemerkt worden, dat de NPB-Schiedam een vrij uitgebreide kring van mensen kent die geen gemeentelid zijn maar wel regelmatig de activiteiten bezoekt.

Programmacommissie aan het werk

In de bestuursvergadering van januari 1995 werd definitief besloten om het winterprogramma van 1995/1996 te wijden aan het thema van de ontmoeting tussen de wereldreligies.

Aan de inmiddels samengestelde Programmacommissie (PC) werd verzocht om met een uitgewerkt voorstel voor een programma te komen. De PC begon met een inventarisatie van onderwerpen die men graag in het programma wilde hebben. In deze fase werd nog niet naar de haalbaarheid van een en ander gekeken. In de vergaderingen die volgden, werd er verder over deze onderwerpen nagedacht en werd er op elkaars suggesties gereageerd. Zo kwam men tot een zevental concept-programma's (ieder PC-lid maakte er één) die later werden samengevoegd tot één concept-programma. Dit werd aan het bestuur voorgelegd ter goedkeuring. In de daarop volgende fase werden de verschillende voorgestelde onderdelen onderzocht op hun praktische haalbaarheid. Hiervoor werd er door verschillende PC-leden overleg gevoerd met een aantal mensen, van wie men hoopte dat ze zouden kunnen meewerken aan de uitvoering. Deze overlegronde leidde tot het afvallen van een vrij groot aantal voorgestelde onderdelen, maar ook tot het opkomen van nieuwe ideeën die ook weer op hun haalbaarheid onderzocht moesten worden. In de vóórlaatste versie van het concept-programma (begin april 1995) waren de namen van de medewerkenden al grotendeels bekend; de weinige hiaten waren een week later alsnog ingevuld. In mei 1995 had het programma haar definitieve vorm gekregen en waren ook de data gepland.

Het programma

De uiteindelijke vorm van het programma kwam er als volgt uit te zien:

Eerste deel (oktober-december 1995)

* Eerste lezingencyclus met drie lezingen 'Leven als...' over het dagelijks leven als hindoe, moslim en jood en drie lezingen 'Bronnen van...' over de (geschreven) bronnen van Hindoeïsme, Islam en Jodendom.

* Excursie naar het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam: expositie over Islamitische kunst

* Bezoek aan de Turkse moskee te Schiedam

* Vieringen: openingsviering en viering met medewerking van (liberaal-) joodse rabbijn.

Tweede deel (januari-maart 1996)

* Tweede lezingencyclus met lezing over 'Fundamentalisme in de verschillende godsdiensten', lezing over 'Dialogo Boeddhisme-Christendom' en een forum-avond over ethische en maatschappelijke onderwerpen.

* Bezoek aan een dienst in de Hindoetempel te Den Haag

* Viering met medewerking van hindoe-priester en kinderen van de hindoe-basis-school te Rotterdam.

Ideeën die het niet haalden

In de gesprekken met gelovigen uit Hindoeïsme, Islam, Jodendom en Boeddhisme en die met het CIL werden een aantal ideeën voorgesteld die in een later stadium niet haalbaar bleken.

* Ontmoetingen, gespreksgroep. Dit voorstel stuitte op hét grote knelpunt van het hele programma: de moeilijkheid om gelovigen uit de andere religieuze ge-

meenschappen daadwerkelijk bij het programma te betrekken.

* Het vormen van (een) kerngroepje(s) om alles voor te bereiden, te begeleiden, te evalueren en met vervolgvorstellen te komen. Feitelijk werd deze taak deels waargenomen door de PC (voorbereiding en evaluatie) in samenwerking met ondergetekende (evaluatie). Dat gekozen werd voor één commissie in plaats van voor verschillende groepjes, had ook met de beschikbare menskracht te maken.

* Thematische benadering, bv. over media of criminaliteit. Dit viel weg vanwege de naar verwachting geringe voorkennis van het publiek. Een thematische benadering, zo verwachtte de PC, zou dan verarring wekken.

* Een dag met muziekgroepen uit vijf religies. Dit stuitte op het al eerder genoemde knelpunt en viel in de loop van de 'wordingsgeschiedenis' van het programma af.

* Contact zoeken met groep van moslimjongeren. Dit is in eerste instantie wel gelegd (na het bezoek aan de moskee) maar bleek later te stuiten op taal- en cultuurproblemen.

* Spreekbeurten op scholen door mensen uit de verschillende religies: een voorstel van de eerste joodse gesprekspartner. Dit is verder niet teruggekomen in de concept-programma's, omdat de uitvoering hiervan de menskracht van de NPB Schiedam te boven zou gaan.

* Nederlandse kinderen uitnodigen op een Turks-islamitische 'kinderdag'. Dit viel af omdat de PC betwijfelde of de Nederlandse jeugd met haar overvolle 'zaterdagprogramma' hiervoor te porren zou zijn.

* In het gesprek met een van de moslimgesprekspartners bleek aan beide zijden de wens te bestaan om te komen tot een soort permanent contact/overleg tussen moslims en christenen, zowel formeel als informeel. Dit leek echter op het moment zelf nog niet haalbaar.

* Door de hindoe-gesprekspartner werd een vraag neergelegd om hulp bij het vinden van een tempelruimte in Schiedam. Dit viel buiten het kader van het programma en is dan ook niet verder door de PC besproken. Wél heeft men de adressen doorgegeven van kerkgebouwen waarvan bij de NPB Schiedam bekend was dat deze zouden vrijkomen.

Binnen de Programmacommissie ontstonden ook een aantal ideeën die het later niet haalden:

* Lezingen met video/dia's over 'Kunst en leven in ...' over Islam en Hindoeïsme. Dit bleek moeilijk te realiseren.

* Jeugd/kinderen erbij betrekken. Dit verviel toen uit de overlegronde met potentiële medewerkers bleek dat dit niet haalbaar was en stuitte ook weer op het eerder genoemde knelpunt van de moeilijkheid om mensen uit de andere religieuze gemeenschappen bij het programma te betrekken.

* Cyclus van lezingen over vrouwen of 'de vrouw' in de diverse religies. Dit idee bleef lang stand houden in het concept-programma, maar verviel uiteindelijk toen het niet mogelijk bleek om hier concrete aanknopingspunten en/of geschikte inleiders voor te vinden.

* Een 'dag van de zachte krachten' (zoals sacred dance, meditatie, mandala-tekenen)

- een idee dat voortkwam uit het voorgaande - werd om dezelfde reden uitgesteld tot een volgend seizoen.

* Openingsavond met een video over rituelen bij een 'natuurgodsdienst': viel af toen er niet aan deze video te komen bleek.

* Cursussen, o.m. over de Hebreeuwse bijbel, over symbolen in de verschillende religies en over teksten uit de verschillende tradities: vielen af bij de samenvoeging van de afzonderlijke concept-programma's. Dit gebeurde om verschillende redenen. Vaak liet de tijdsruimte het niet toe. Om deze reden werd een cursus over de Hebreeuwse bijbel geschrapt. Een cursus over symbolen viel af omdat deze teveel zou lijken op een programma van enige jaren geleden, een cursus over teksten werd bewaard tot het volgende jaar.

* Dia-lezingen door NPB-leden bij groepen gelovigen van andere religies: verdween geruisloos uit het concept-programma tussen eind maart en begin april. Reden hiervoor was het uitblijven van reacties van de kant van de gesprekspartners uit de verschillende religies.

* Avond over 'Moslimjongeren en de Westerse jeugdcultuur': niet verder teruggekomen in het concept-programma. Dit werd bewaard tot het volgende jaar. Voor dit moment zou het naar de inschatting van de PC een té groot beroep doen op voorkennis.

Ideeën die het wel haalden

Uit de oriëntatiefase:

* Cursus(sen), dienst(en) met voor ieder een plek. Dit kreeg uiteindelijk vorm in de avonden met als titel 'Bronnen van ....' en in de twee interreligieuze vieringen.

* Bezoek aan hindoe-tempel: een voorstel van de hindoe-gesprekspartner. Dit is inderdaad gerealiseerd.

* Forum-avond over ethisch/maatschappelijke onderwerpen met de inleiders van andere avonden: een voorstel van de tweede joodse gesprekspartner, ook als mogelijkheid voorgesteld door de eerste moslim-gesprekspartner. Dit is inderdaad gerealiseerd en wel als slotavond van het hele programma.

Uit de Programmacommissie:

* Rituelen, spijswetten, sabbat etc. in het Jodendom. Gerealiseerd als een van de 'Leven als...'-avonden.

* Bezoek aan moskee in Schiedam: kwam in het eerste deel van het programma.

* Cyclus lezingen waarin de eigenheid, cultuur en levenswaarden van elk van de religies tot uitdrukking komt. In zekere zin is dit gerealiseerd in de cyclus 'Leven als...'-avonden.

* Interreligieuze diensten. Er zijn uiteindelijk twee vieringen met medewerking van voorgangers uit andere religies geweest. Om hierbij te spreken van 'interreligieuze' vieringen is m.i. niet terecht, aangezien er geen sprake was van gedeelde verantwoordelijkheid van de vertegenwoordigers van de deelnemende religies. Een gedeelde verantwoordelijkheid bleek om verschillende redenen niet te realiseren. De karakterisering 'NPB-diensten met medewerking van gastvoorganger'

komt daarom meer overeen met de werkelijkheid. Eén van deze vieringen geschiedde in samenwerking met de (liberaal-) joodse rabbijn, die ook de 'Leven als...'- en 'Bronnen van...'-avonden over het Jodendom had verzorgd en één in samenwerking met de hindoe-priester, die de beide avonden over het Hindoeïsme had verzorgd.

* *Lezing over 'fundamentalisme in de verschillende godsdiensten' en over de dialoog met het boeddhisme: beide in het tweede deel van het programma.*

De onderdelen

Eerste lezingencyclus: belangstelling en waardering

De opbouw van de lezingen was in grote trekken steeds hetzelfde. Vóór de pauze werd er door de spreker/spreekster een inleiding gegeven, na de pauze was er gelegenheid tot vragen stellen en discussie.

De lezingen over 'Leven als...' trokken iets meer bezoekers dan die over de 'Bronnen van...': ca. 55 resp. ca. 40 bezoekers per avond. Over het algemeen was de waardering hoog tot zeer hoog: gerekend over alle lezingen waardeerde ca. 90% van het totaal aantal respondenten de door hen bezochte lezing met 'uitstekend' of 'goed'. De lezing over 'Leven als jood' riep de meeste waardering op, de lezing over 'Bronnen van het Hindoeïsme' riep de minste waardering op.

Tweede lezingencyclus: belangstelling en waardering

De lezingen over fundamentalisme en dialoog Boeddhisme-Christendom trokken beide ongeveer 45 bezoekers. Voor de forum-avond was minder belangstelling: deze trok slechts ongeveer 30 bezoekers.

Voor de forum-avond was minder belangstelling

Bij de lezingen over fundamentalisme en dialoog Boeddhisme-Christendom was de waardering zeer hoog. De forum-avond werd door de respondenten vrij hoog gewaardeerd, al is het moeilijker om over deze avond iets te zeggen omdat het aantal respondenten nogal klein was. Bovendien gaven diverse respondenten de indruk dat men niet zozeer een waardering gaf van de forum-avond als wel een van het hele programma.

Excursies: belangstelling en reacties

Bij de excursie naar de expositie 'Dromen van het paradijs' over Islamitische kunst in het Museum voor Volkenkunde te Rotterdam was mijn indruk was dat men de tentoonstelling waardeerde, maar dat er hier en daar irritatie was over de organisatie en de kwaliteit van de rondleiding (lange wachttijd, wat onzekere presentatie). Het bezoek aan de Turkse moskee in Schiedam werd door de deelnemers zeer gewaardeerd, met name vanwege de gelegenheid om zelf te ervaren hoe moslims in de moskee bidden en vanwege het contact met de imam en de gelovigen. Het aantal jongeren dat aan het moskeebezoek deelnam, was verhoudingsgewijs opvallend hoog. Het bezoek aan de mandir (hindoe-tempel) te Den Haag werd door de deelnemers overwegend positief gewaardeerd, mede doordat de leden van de hindoe-gemeenschap zelf zeer bereidwillig waren om dingen uit te leggen en over hun eigen traditie te vertellen.

Vieringen: belangstelling en reacties

De openingsviering van het seizoen werd

zeer goed bezocht. Uit de geluiden na afloop 'in de wandelgangen' bleek dat zij ook zeer positief gewaardeerd werd. De viering met medewerking van joodse gastvoorganger bleek (volgens één van de bezoekers van deze viering) ongeveer anderhalf keer zoveel bezoekers te trekken als een 'doorsnee' viering. Ook hier waren de geluiden 'in de wandelgangen' positief, ondanks het feit dat dominee Dick Koster niet in deze viering aanwezig kon zijn vanwege het overlijden van zijn echtgenote. De viering met medewerking van hindoe-gastvoorganger en -schoolkinderen tenslotte trok niet veel meer belangstelling dan een 'doorsnee' viering. De waardering was positief, met name vanwege de aanwezigheid van enkele leerlingen van de hindoe-basisschool te Rotterdam, die voor muzikale inbreng zorgden.

De bezoekers

Dit heb ik alleen na kunnen trekken voor de bezoekers aan de avond-activiteiten, door middel van enquêtes die iedere avond uitgedeeld en later weer verzameld werden.

Wie kwamen er?

Bij de eerste lezingencyclus was het opvallend hoe relatief hoog het aantal bezoekers was dat geen gemeentelid was. Bij de 'Leven als'-lezingen was dit ongeveer twee keer zo hoog als het aantal bezoevende gemeenteleden en bij de 'Bronnen van'-lezingen ongeveer anderhalf keer zo hoog. Dit bevestigt het eerder genoemde beeld van een vrij uitgebreide kring mensen die geen lid zijn maar wel de activiteiten bezoeken. De leeftijd van de bezoe-

kers was gemiddeld vrij hoog; naar mijn schatting was ongeveer viervijfde van de bezoekers boven de 60. Er waren ongeveer drie keer zoveel vrouwen als mannen. Met enige voorzichtigheid zou ik willen stellen, dat het opleidingsniveau van de bezoekers gemiddeld vrij hoog was. Dit bleek met name uit de aan de sprekers gestelde vragen en ook wel uit de antwoorden op de (open) enquêtevragen. Ook de avonden van de tweede cyclus werden door een relatief hoog aantal niet-gemeenteleden bezocht. Bij de avonden over het fundamentalisme in de verschillende religies en over de dialoog Boeddhisme-Christendom was dit ongeveer twee keer zo hoog als het aantal gemeenteleden en bij de forum-avond ongeveer anderhalf keer zo hoog. De leeftijdsopbouw, de man-vrouw-verhouding en het opleidingsniveau gaven ongeveer hetzelfde beeld te zien als de eerste lezingencyclus, zij het dat er bij de lezing over fundamentalisme en bij de forum-avond verhoudingsgewijs iets meer mannen aanwezig waren.

Informatiebronnen

Voor de NPbers was dit in overgrote meerderheid het programmaboekje. Bij de niet-NPbers lag het iets anders. Ongeveer tweederde van alle niet-NPbers kreeg ook haar informatie via het programmaboekje. Voor de overige niet-NPbers fungeerden vooral de categorieën 'Van horen zeggen' en 'Krantenberichten' als informatiebronnen, waarbij beide een ongeveer even groot aandeel hadden.

'Nieuwkomers'

In alle lezingen was het aantal bezoekers die aangaven dat dit de eerste keer was dat zij een NPB-activiteit bezochten ruim één achtste van het totaal aantal respondenten, en ruim één vijfde van het totaal aantal niet-NPbers dat de enquête invulde. De categorie 'van horen zeggen' bleek de voornaamste 'bron' van nieuwkomers te zijn, op de voet gevolgd door de kranteberichten en -advertenties. Het programmaboekje was een goede derde.

Redenen om te komen

Meer dan de helft van het totaal aantal respondenten gaf aan uit 'interesse' of 'belangstelling' te komen. Een goede tweede was de categorie 'contact met andere culturen/religies'. Er waren ook verwijzingen naar de eigen situatie, de situatie in de samenleving en expliciete verwijzingen naar een behoefte aan meer kennis over de verschillende religies, maar deze waren beduidend minder in aantal.

Publiciteit

Vóór het begin van het programma werden er programmaboekjes en folders gedrukt. Deze werden op verschillende plaatsen neergelegd, o.a. in de Openbare Bibliotheek. Ook werden er folders huis-aan-huis verspreid in een aantal wijken van Schiedam. Aan het begin van het programma werd er een persbericht over het hele programma gestuurd naar diverse plaatselijke kranten en huis-aan-huisbladen.

Tijdens het programma werden persbe-

richten over de diverse onderdelen gestuurd naar een aantal plaatselijke kranten en huis-aan-huisbladen. Deze berichten werden soms wel en soms niet geplaatst. Met twee plaatselijke kranten en huis-aan-huisbladen was er (tegen betaling) een overeenkomst gesloten over het opnemen van advertenties, zowel over het hele programma (aan het begin) als over de onderdelen.

Evaluatie van het programma

Sterke punten

* De PC van het NPB-winterprogramma 1995/1996 heeft geprobeerd om de belangrijkste niet-christelijke religies in Nederland in beeld te brengen via een breed, inleidend programma. Het programma moest ook zo toegankelijk mogelijk zijn voor mensen zonder enige voorkennis. Gezien de reacties van de bezoekers is men hierin geslaagd.

* Op een uitzondering na waren de inleiders goed gekozen. Zij wisten over het algemeen een aansprekend verhaal te 'brengen'.

* Door de bezoeken aan met name de moskee en de mandir kregen de deelnemers aan deze bezoeken ook de kans om 'van binnen-uit' kennis te maken met andere religies.

* Bij de lezing 'Leven als moslim' waren ook enige leden van het moskeebestuur aanwezig, waarvan er één ook aanvulling gaf op de inleidster. Deze inbreng, en ook die van de andere bestuursleden tijdens de discussie, werd zeer gewaardeerd.

Zwakke punten

* Eén van de inleiders bleek achteraf niet

zo'n gelukkige keuze. Op zijn inleidingen werd in de enquêtes de meeste kritiek gegeven en bij de organisatie van andere activiteiten waar hij aan meewerkte bleek het moeilijk om afspraken met hem te maken. Bij de voorgesprekken hadden de betrokken bestuursleden al hun twijfels, maar - zo was één opmerking bij de tussenevaluatie - "je bent al blij als je iemand hebt".

* Bij de lezingen werd slechts in één geval gebruik gemaakt van audiovisuele middelen (een video over de Sabbatsviering bij de lezing 'Leven als jood'). Dit verlevendigde de lezing aanzienlijk en werd ook zeer gewaardeerd door de bezoekers. Bij de overige lezingen werd meermalen op het enquêteformulier aangegeven dat men (audio-)visuele ondersteuning op prijs zou hebben gesteld.

* Bij de lezingen over het Hindoeïsme gaven een aantal bezoekers aan dat ze een duidelijk verschil in referentiekader hadden ervaren.

Opmerkingen van de PC-leden

* Het effect van het geheel is breder dan alleen het aantal bezoekers. Ook sceptici (binnen de NPB zelf) kunnen er niet onder uit dat het goede avonden waren. Het effect van bv. een advertentie in de krant is breder dan alleen de mensen die komen. Je kunt het vergelijken met reclame: mensen die de krant lezen worden zo aan de NPB herinnerd én aan het thema "ontmoeting van religies".

* Over het voor veel PC-leden tegenvalende belangstelling voor de vieringen werd opgemerkt, dat een viering nog een stapje dieper gaat dan een lezing; het is

heel goed mogelijk dat er hierdoor veel mensen die wél de lezingen bezochten, niet in de viering waren.

* De ontmoeting met andere religies blijkt in ieder geval vragen bij de NPB zélf op te roepen, nl. aan de eigen traditie. Volgens voorganger Dick Koster zijn dat ook de beste vragen...

Knelpunten en aanbevelingen

* Gezien de ervaringen van de NPB Schiedam in de oriëntatiefase is het verstandig om met de doelstelling van een dergelijk programma niet té hoog in te zetten. Hoe hoog men wél kan inzetten, zal onder meer afhangen van de reeds bestaande contacten met niet-christelijke religieuze gemeenschappen (in dit geval waren die er niet of nauwelijks) en daarmee samenhangend de bereidheid van deze 'anders-gelovigen' om daadwerkelijk aan een dergelijk programma deel te nemen.

* Als er nog geen contacten bestaan met andere religieuze gemeenschappen, is het zeer aan te raden om - zoals ook de NPB Schiedam gedaan heeft - al in een vroeg stadium contacten te leggen met gelovigen van andere religies, en te proberen om hen 'warm' te maken voor medewerking. In dit geval moet men er wel rekening mee houden dat het moeilijk zal zijn om gelovigen van de verschillende religies bij de activiteiten te betrekken.

* Het is ook belangrijk om terdege rekening te houden met de bestaande gevoelheden en om deze ook uit te spreken. Zo werden bij de NPB-viering waar aan een liberaal-joodse rabbijn zijn medewerking verleende alle onderdelen van de viering

heel minutieus samen nagegaan. Om diezelfde reden werd het ook belangrijk gevonden om bij het bezoek aan hindoe-tempel zelf uit te leggen wie men was en waarom men gekomen was en werden de leden van de hindoe-gemeenschap ook uitgenodigd voor een tegenbezoek in de hindoe-christelijke interreligieuze dienst. Bij moslims kunnen er bv. obstakels liggen die gevormd worden door een verschil in opleidingsniveau, taalverschillen, omgangsvormen en maatschappelijke positie.

* Niet iedere gelovige kan ook 'pakkend' overbrengen wat zij/hij gelooft. Dit geldt zelfs voor leidlieden of voorgangers van een bepaalde religieuze gemeenschap. Als men een inleid(st)er zoekt om iets over een bepaalde religie te vertellen, zal men zich zeer goed realiseren wat men van die persoon wil vragen en of de persoon die men op het oog heeft aan die vraag kan voldoen. Dit is des te belangrijker omdat de waardering van de lezingen in vrij grote mate afhankelijk bleek te zijn van de kwaliteit van de spreker/spreekster. Een goede oriëntatie, indien nodig met behulp van een instantie als het CIL, met migrantenorganisaties en met plaatselijke gemeenschappen etc. is bij het vinden van goede inleid(st)ers onontbeerlijk.

* Rekening houdend met deze beperkingen, zou ik niettemin aanbevelen om bij het formuleren van programma-ideeën niet te angstig te zijn en zich niet bij voorbaat te laten inperken door de veronderstelde (on)haalbaarheid. Welke ideeën niet haalbaar zijn, zal wel blijken in de verdere voorbereiding - zo heeft de ervaring in Schiedam geleerd.

* Zowel het leggen van contacten als het uitproberen van ideeën op hun praktische haalbaarheid heeft tijd nodig. De PC van de NPB Schiedam begon ruim een half jaar vóór de feitelijke start van het programma, maar toen was er al een hoop voorwerk gedaan door het bestuur op het gebied van de contacten. Een vol jaar voorbereidingstijd voor een dergelijk programma lijkt beslist niet aan de ruime kant.

Samenvattend

De NPB Schiedam kan terugkijken op een grotendeels geslaagd programma, dat - gezien de reacties van de bezoekers - aan haar doel van 'nadere kennismaking met de wereldreligies in Nederland' beantwoord heeft. De waardering was over het algemeen vrij hoog, zoals is uit de enquêtes en ook uit gesprekken 'in de wandelgangen' gebleken. Het grootste deel van de bezoekers bleek de activiteiten te bezoeken uit interesse, regelmatig gespecificeerd als 'interesse in andere religies'. Blijkbaar bestaat er in Schiedam - ondanks het grote aantal CD-stemmers - een belangstelling voor andere religies en zijn mensen hier ook op aanspreekbaar.

Een dergelijk programma roept de vraag op naar een vervolg. Op de enquête-formulieren die op de forum-avond zijn rondgedeeld, werd ook een vraag gesteld naar de behoefte aan een dergelijk vervolg. Deze behoefte bleek wel te bestaan, maar slechts twee van de respondenten konden een concretisering geven van deze behoefte. Het programma roept ook de vraag op, wat het nu eigenlijk teweeg

heeft gebracht bij met name de regelmatige bezoekers. Uit de door bezoekers geuite behoefte aan een vervolg, zouden we de voorzichtige conclusie kunnen trekken dat het programma op haar minst iets teweeg heeft gebracht. In ieder geval is het NPB-initiatief, in al haar bescheidenheid, een moedige poging geweest van een christelijke gemeente om haar achterban in contact te brengen met de andere wegen naar God, die we dagelijks in onze samenleving tegenkomen.

Heleen Ransijn is studente theologie aan de *Katholieke Theologische Universiteit (KTU)* te Utrecht. Zij deed het onderzoek bij de NPB Schiedam als onderdeel van haar hoofdvakstudie godsdienstpedagogiek.

Het onderzoek werd verricht in opdracht van het *Centrum voor Interreligieus Leren (CIL)*, dat deel uitmaakt van de faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht. - Het CIL is een centrum voor onderzoek en dienstverlening ten behoeve van de multiculturele samenleving. De aandacht van het CIL is in het bijzonder gericht op de interreligieuze dialoog binnen het onderwijs. Voor meer informatie: Centrum voor Interreligieus Leren, Postbus 80105, 3508 TC Utrecht; tel. 030-2535739. Voor meer informatie over de NPB Schiedam: Mw. M. Nieuwenhuis-den Dulk; tel. 010-5260756.

OUDERLING VOOR INTERRELIGIEUZE RELATIES

in gesprek met Ab Strijker, Gouda

Cokkie van 't Leven

De eerste echte ouderling interreligieuze relaties is een feit! Ik ontmoet Ab Strijker, een enthousiast man van de dialoog, een man met veel ervaring, die het interreligieuze palet in zijn woonplaats Gouda steeds verder verkennt.

Ab Strijker is docent bouwkunde aan de MTS in Gouda. Omdat hij zelf vijf jaar op de Nederlandse Antillen woonde, raakte hij in Nederland al vroeg betrokken bij het lot van de 'buitenlandse gastarbeiders' in zijn woonplaats Gouda. Hij was actief in het anti-racisme werk en organiseerde in de tachtiger jaren een informatieve cursus over de islam. Hij was een van de oprichters van het 'Regionaal Anti-Discriminatiebureau Midden-Holland'. Een jaar of drie geleden sprak hij zijn kerkeraad aan op het ontbreken van structurele aandacht voor andersgelovige plaatsgenoten: de eerste ouderling voor interreligieuze zaken werd een feit.

Zijn compagnon in de strijd tegen racisme en partner in dialoog is dhr. Ali Chouli. Mede-oprichter en adviseur van moskee El Fath. Dhr. Chouli werkt voor het Multi-Cultureel Instituut in Utrecht.

"Zelf net terug uit het buitenland, werd ik lid van de Werkgroep tegen Racisme, een werkgroep onder de paraplu van de Raad van Kerken in Gouda. In die tijd hebben wij de eerste cursus islam georganiseerd. Dat was een groot succes. Natuurlijk vroegen wij ons af hoeveel deelnemers we zouden krijgen. Met vijftientig waren we blij geweest, het werden er meer dan

100! Het was toen juist de tijd van de opkomst van bepaalde problematieken. De eerste moskee-verenigingen werden opgericht. En veel mensen hadden nauwelijks een idee wat islam eigenlijk inhoudt. De cursus richtte zich op mensen die vanuit hun werkring in aanraking kwamen met moslims: vanuit ziekenhuizen, het onderwijs, de politie, het maatschappelijk werk en de sociale dienstverlening."

Zelf aangemeld...

"Ik heb mij ruim een jaar geleden zelf aangemeld bij de Gereformeerde kerk en de kerkenraad voorgesteld om mij als 'ouderling voor interreligieuze relaties' aan te stellen. Ik heb zelfs mijn eigen taakomschrijving gemaakt. De kerk hier staat heel open voor een dergelijk initiatief, zeker ook onze wijkpredikant Simon Schoon, die zelf nauw betrokken is bij contacten met het jodendom.

Met dit werk wil ik mensen van de SOW-kerken bekend maken met andere religies, in de eerste plaats de islam. Toen het eenmaal geaccepteerd was dat ik ouderling voor interreligieuze zaken zou worden, is Simon Schoon bij mij thuis geweest. Hij wilde erg graag dat ik er ook een pastorale functie bij zou nemen. Ik heb dat afgehouden en achteraf ben ik daar blij om. Nu functioneer ik in de kerkeraad echt als verantwoordelijke voor de dialoog. Ik doe dat door voorlichting te geven en cursussen te organiseren. Daarvoor schrijf ik regelmatig informatieve artikelen voor de

beide kerkbladen. Dit jaar ben ik weer gestart met een cursus islam. In mijn werk word ik ondersteund door een meedenk-groep van mensen uit de SOW-kerken en enkele moslimvrienden waaronder Ali Chouli."

Moslims, hindoes en joden

"In Gouda wonen vooral veel moslims, dus heb ik mij in de eerste plaats gericht op de islam. Maar toen de Raad van Kerken laatst een hindoeavond organiseerde ter ere van het Diwalifeest verbaasde het mij dat er hier meer dan 300 hindoes wonen, waaronder een pandit (hindoe-priester). Het is een onopvallende, rustige gemeenschap. Ze bezoeken de mandirs (hindoe-tempels) van Rotterdam en Den Haag. Waarschijnlijk ga ik mij in het laatste jaar van mijn ouderlingschap vooral richten op het hindoeïsme.

Voor de voortgang van de dialoog met het jodendom, zorgt onze predikant. Hij verzorgt leerhuizen en organiseert elk jaar een excursie naar joods Amsterdam. Vorig jaar zijn we naar Antwerpen geweest. Ook trekt hij regelmatig joodse sprekers hier maar toe.

Mijn werk als ouderling begint gelukkig enige uitstraling te krijgen doordat ik regelmatig door kerkmensen wordt benaderd: door een groep catechisanten die graag een bezoek aan een moskee willen brengen; door de diakonie voor een gesprek over hun mogelijke taak ten opzichte van moslims; door een jeugdouderling die vroeg of ik hem in contact kon brengen met moslim-jongeren voor een ontmoeting met jongeren uit de kerk. Al deze zaken wil ik van harte stimuleren."

Wat mij gaande houdt?

"Wat mij gaande houdt in dit werk zijn de contacten die je opdoet. Mijn vrouw heeft mij gestimuleerd om weer met een cursus te beginnen zodat mensen elkaar daar ontmoeten. Zeker als je moslims uitnodigt krijg je interessante gesprekken.

Hans Küng zegt: 'Er zal geen wereldvrede zijn zonder vrede tussen de religies'. Dat vind ik een wijze uitspraak. Laten we eerst maar eens proberen om vrede tussen de religies te bewerkstelligen. Joden, christenen en moslims zijn immers drie godsdiensten die heel dicht bij elkaar staan. Ik wil proberen om te bereiken dat zij elkaar verdragen en bekend zijn met elkaar. Wie weet komt er later nog eens een veel verdergaande samenwerking.

Of er in de SOW-Kerken in het jaar 2000 in iedere wijkgemeente één ouderling voor interreligieuze ontmoeting zou moeten zijn?... Dat zou heel goed zijn, maar ik heb geen illusie dat het ook gebeurt. Integendeel, als ik er over een aantal jaren mee stop, hoop ik dat het werk hier voortgezet kan worden door een opvolger met ervaring."

Moslims in Gouda

"Het zijn de vooral Berber Marokkanen die hier wonen. De kamer van koophandel van Gouda is in de jaren 60 naar het Rifgebergte getrokken om arbeiders te werven. De eerste generatie migranten bestond voornamelijk uit heel eenvoudige mensen zonder opleiding. Ik heb meegegaan aan taallessen en verschillende keren een Marokkaan voor het eerst een pen in handen gegeven. Velen van hen hadden nooit leren lezen en schrijven.

Er zijn twee moskeeën in Gouda: Nour en El Fath, beide Marokkaans. Er is niet zoveel verschil tussen beide moskeeën.

Opmerkelijk genoeg richt Nour zich op Saoedi Arabië om het begin en einde van de Ramadan te bepalen. El Fath redeneert anders, namelijk dat Marokkanen, als het gaat om het bepalen van de maand ramadan, zich het beste kunnen richten op Marokko.

Er zijn op dit moment in Gouda vrij veel spanningen binnen de moslim gemeenschap: jongeren die het criminele pad op gaan, drugverslaving, problemen in de gezinnen. Jongeren luisteren soms absoluut niet meer naar hun ouders en ontvluchten het huis. Hierdoor ontstaan vooroordelen, negatieve gevoelens ten opzichte van deze mensen. Door de gemeente Gouda worden diverse projecten georganiseerd, er is een opvang voor voortijdige schoolverlaters in het leven geroepen enz."

Kerken betrokken houden

"Dat is dan ook mijn eerste doel in mijn functie als ouderling: ik probeer meer begrip te kweken tussen verschillende gemeenschappen. Voor de laatste cursus hebben zich ongeveer dertig mensen opgegeven. In het begin had ik nog best moeite om die mensen bij elkaar te krijgen. Maar het was heel boeiend, zeker ook de slotavond afgelopen maandag, waar wij probeerden vragen te beantwoorden die moslims ons stellen.

Ik weet niet precies hoe groot het percentage kerkgangers is dat mijn artikelen leest. Maar soms beleef je leuke dingen: zoals een oud-predikant, die laatst aangaf dat hij een zeer geïnteresseerd lezer is van mijn stukjes over dialoog. Verder is de Gereformeerde Bond hier nogal sterk vertegenwoordigd - die moeten weinig hebben van interreligieuze dialoog.

Soms zijn kerkmensen toch ook bang om

de dialoog aan te gaan. Ik heb een serie artikelen geschreven over godsbeelden in jodendom, christendom en islam. Iemand reageert dan: je schrijft wel dat er veel overeenkomsten zijn, maar het grote verschil, namelijk Jezus, daar zeg je niets over!

Ik heb mij nu voorgenomen om inderdaad eens iets te schrijven over Jezus vanuit deze drie godsdiensten. Dan merk je dat er binnen de christelijke kerken, zeker in de progressieve hoek, soms ook de nodige vraagtekens bestaan - over de Drieëenheid bijvoorbeeld of over het Zoonschap van Jezus. Ik vind het verrijkend als een moslim mij vragen stelt. Je gaat zelf weer volop nadenken. Ik heb ook de neiging om eens iets van mijzelf prijs te geven... Maar er zijn natuurlijk ook mede-christenen die dat beangstigend vinden, die het idee hebben dat je geen 'water bij de wijn' kunt doen."

Boeiend

"Het is heel boeiend werk: in het artikel over godsbeelden heb ik de opinies van drie joden, drie christenen en drie moslims naast elkaar gezet. Wat opvalt is dat er veel overeenkomsten zijn, maar ook veel verschillen, tussen de godsdiensten maar ook tussen gelovigen onderling. Ik heb steeds dezelfde vragen gesteld aan negen verschillende mensen. Veel hangt af van welke signatuur mensen zijn. Ik heb één orthodoxe jood en twee liberalen gesproken - die verschillen duidelijk van mening. Tussen de twee progressieve christenen en een lid van de Gereformeerde Bond vond ik ook veel verschillen en tussen de drie moslims onderling ook.

Ali Chouli bijvoorbeeld, is een progressieve moslim die de dialoog hoog in het vaandel heeft staan. Hij vindt het prachtig

om met andere mensen over religie te praten. Hij is heel tolerant en toch consequent moslim. Binnenkort houdt Ali Chouli een lezing in het verzetmuseum van Gouda over de situatie van moslims hier.

Het grootste probleem voor mij is dat er bijna geen moslims zijn waar je op een bepaald intellectueel niveau mee kunt praten over geloofsvragen - dat zijn er hoogstens een stuk of vijf. De anderen hebben in het beste geval de Koran uit het hoofd geleerd maar discussiëren niet graag over het geloof. Datzelfde geldt trouwens ook in de joodse gemeenschap. Er wonen in Gouda maar enkele gelovige joden. Voor het interview over godsbeelden ben ik naar Den Haag en Rotterdam geweest."

Imam

"Laatst, bij het voorgesprek voor onze cursus, ging het er allemaal erg vriendelijk aan toe in de moskee. Ik dacht - nu ga ik de imam ook eens een vraag stellen: 'Jullie moslims zeggen dat wij de bijbel veranderd hebben. Kunt u mij vertellen wat er nu precies veranderd is?' Hij heeft het in z'n boeken nagekeken en twee weken later, toen de hele groep er was, had hij een heel velletje vol geschreven. Hij vertelde dat datgene wat Paulus zegt over de Christus die de schuld voor de zonden van de mensen draagt, volgens de leer van de islam niet kan. Jezus is voor moslims wel een groot profeet en zijn geboorteverhaal komt in de Koran voor. Vervolgens begon hij te praten over Jacobieten en Monofysieten. Niemand van ons kon hem volgen. Ik heb later begrepen dat hij het over vroege christenen had die Jezus zien als goddelijk en niet als mens. Maar het was wel een spraakverwarring!

De imam sprak Arabisch, Ali Chouli ging dat weer in het Nederlands vertalen terwijl hijzelf het ook niet echt begreep... Welnu, de Drieëenheid van God - dat is volgens de imam verkeerd in de bijbel terecht gekomen. God is de Ene."

Samen bidden

"We vroegen de imam ook wat hij het mooiste vers uit de Koran vond: *Allah vraagt aan de mensen van het boek: jullie moeten samenkomen en bidden tot Eén God.* Is dat geen mooi diplomatiek antwoord?"

Mijn ideaalbeeld van interreligieus Gouda zou zijn: een interreligieuze gebedsdienst. Zwolle heeft er vorig jaar één gehouden en Ali Chouli heeft vorig jaar meegewerkt aan een dienst in Utrecht. Ik was daar ook. Het is geweldig om met joden, christenen en moslims samen te vieren... Dat hoop ik hier nog eens mee te maken."

Ali Chouli..... en Ab Strijker

Ramadangoet

“Broeders en zuster in het geloof in God, de Barmhartige, de Allerhoogste, Als gemeenschap van christenen in Nederland willen wij u van harte feliciteren met het einde van de maand Ramadan... De maand Ramadan geeft moed om vast te houden aan Gods waarheid en om in geduld te volharden - juist ook in moeilijke tijden. Dit vertrouwen in God delen moslims en christenen met elkaar.

Moge de vastenmaand en deze feestdagen van de 'Id al-Fitr het vertrouwen op God onder u versterken... Moge God, de Barmhartige en de Allerhoogste, uw gemeenschap in het komende jaar zegenen en behoeden.”

De maand Ramadan is begin januari begonnen, dus ligt de felicitatiegroet voor het slotfeest, de 'Id al-Fitr weer klaar. U kunt op deze groet desgewenst een persoonlijke gelukwens toevoegen en de kaart rond 29 januari bezorgen bij moslimburen, vrienden of bij de moskee in uw wijk.

U kunt de groet telefonisch of schriftelijk bestellen bij het secretariaat van de Werkgroep Islam van de Raad van Kerken, t.a.v. mw C. Don, Postbus 19, 3970AA Driebergen, tel. 0343 512241.

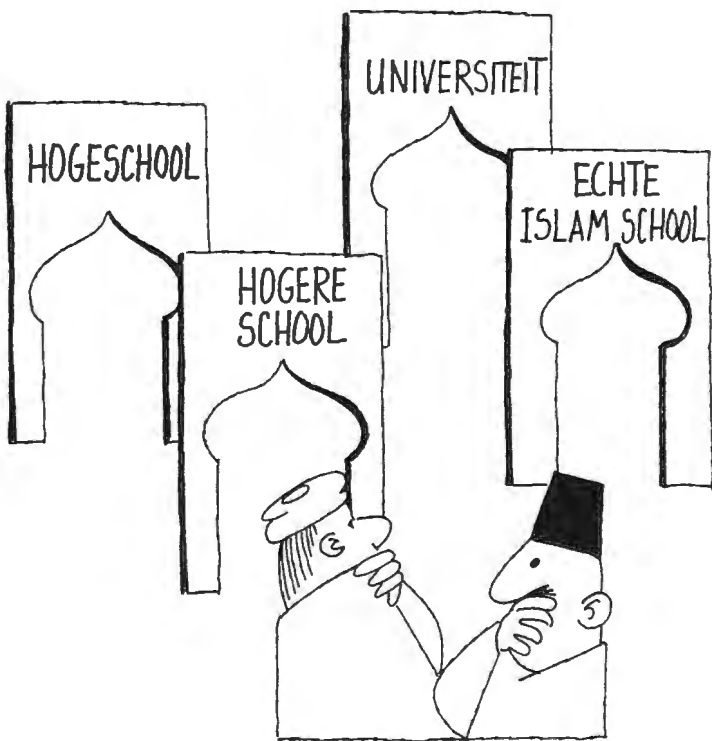
(U betaalt voor 1 tot 9 exemplaren f2,50 portokosten; voor 10 ex. of meer f0,25 per stuk; vanaf 50 ex. of meer 0,20 per stuk) Na ontvangst van de bestelling kunt het bedrag overmaken op gironummer 21.49.45 t.n.v. Stichting Kerk en Wereld o.v.v. 'id al-fitr-groet.

Islamitische Universiteit kent problematische start

De oprichting van de *International Islamic University of Rotterdam* (verder: IUR) heeft de nodige commotie teweeggebracht. Dit initiatief van de Nederlandse Islamitische Raad (NIR) werd op 8 december aan het publiek gepresenteerd tijdens een studiemiddag op de Erasmus Universiteit in de Maasstad. De volgende dag wist Volkskrant journalist Henk Muller te melden dat Saoedi-Arabië achter de universiteit zat. Als bron werden enkele leidinggevende figuren uit moslimorganisaties aangehaald. Weer een dag later bleek de drijvende kracht achter de Islamitische universiteit, drs. Suleyman Damera, zich te hebben teruggetrokken onder druk van zijn werkgever, het Amsterdams Centrum Buitenlanders. De IUR liet bij monde van vice-voorzitter Hamza Zaid Kailani op 12 december nog weten door te zullen gaan ondanks het vertrek van Damera, maar het is zeer twijfelachtig geworden of het project levensvatbaar is. Niet alleen de journalistiek dook gretig op dit nieuwe teken van een islamitische zuil. Ook binnen de moslimorganisaties leidde het initiatief tot koortsachtig overleg. Zoals *Trouw* op 10 december onthulde, had de voorzitter van de Turks-Islamitische Culturele Federatie, dhr. Emin Ates, zijn 120 lidorganisaties gewaarschuwd tegen de IUR. Deze beschouwde hij als een aanval op de Turkse moslimgemeenschap die tot op heden zijn imams uit Turkije haalt. Ates zou fel van leer zijn

getrokken en hebben gesproken een complot, waarbij ook de Nederlandse overheid betrokken was, om de Turkse moslims in de rug te raken. Een mildere afwijzing van het Rotterdamse initiatief kwam van dr. Arslan Karagül, voorzitter van de Islamitische Raad Nederland (IRN) en betrokken bij de werkgroep geestelijke verzorging van de Landelijk Raad van Moskeeën. Karagül liet weten in het kader van de Stichting Islamitische Hoger Onderwijs (SIHO) reeds een half jaar oriënterende besprekingen te voeren met universitaire instellingen over een islamitische theologische opleiding. Damra's nieuwe universiteit was geheel buiten de SIHO om bedacht en de SIHO distantieerde zich ervan.

Bij deze gang van zaken wil ik drie evaluerende opmerkingen kwijt, een over de universiteit, een over de islamitische organisaties en een over de pers. In een land waar Katholieke en Gereformeerde theologische universiteiten bestaan zijn pogingen een islamitisch equivalent te stichten logisch. Dat er nog meer vergelijkbare projecten zullen volgen, is een kwestie van tijd. Dat betekent niet dat elke poging succesvol zal zijn. Om een universiteit op te richten, zelfs als die slechts uit één faculteit bestaat, is veel organisatorische, didactische en wetenschappelijke expertise nodig, er moet een stevig draagvlak zijn, en - niet in de laatste plaats - veel geld.

Op al deze fronten heeft het initiatief van de IUR veel vragen opgeroepen en weinig beantwoord. Hoewel in de aankondiging van de studiedag van 8 december werd aangekondigd dat er uitgewerkte plannen voor de universiteit zouden worden gepresenteerd, bleef het bij vrome voornemens en werden vragen naar concrete plannen ontweken. Nog voordat dhr. Damra zich terugtrok was er daarom al reden voor twijfel over de haalbaarheid van de ambitieuze plannen.

In de tweede plaats laat de gang van zaken zien dat de organisatorische kaart van de moslims in Nederland er niet overzichtelijker op wordt. De organisatie achter de IUR presenteert zich alleen al door de naamgeving *Nederlandse Islamitische Raad* als alternatief en concurrent voor de gevestigde koepelorganisaties van moslims. Ook in het initiatief voor de IUR lijkt de NIR voortvarend "onder andermans duiven" te hebben geschoten: men betrof de Turkse theoloog prof. Mehmet Aydin en de voormalige voorzitter van de Islamitische Stichting Nederland, Hamdi Mert, bij het initiatief. De in *Trouw* aangehaalde brief van Ates aan de Turkse moskeeën had dan ook vooral als strekking: wij hebben niets met dit initiatief te maken, ook al worden enkele namen uit 'onze' kring genoemd.

Tenslotte een opmerking over de behandeling van het conflict in de pers. Juist omdat de situatie weinig overzichtelijk is, is de verleiding van journalisten groot om twee partijen te onderscheiden, waarvan de een conservatief en de ander progressief is, de een voor integratie en de ander tegen, de een voor een Nederlandse islam en de ander Turks nationalistisch. Deze etikettenplakkerij doet geen recht aan de realiteit. Ook is te betreuren dat vage

geruchten als zouden "de Saodies" met oliedollars achter een initiatief zitten, zo gemakkelijk een eigen leven gaan leiden, zonder dat wordt nagetrokken waar het gerucht op is gebaseerd. Islamitische organisatievorming is tegenwoordig voorpaginanieuws. Of de moslims daar blij mee moeten zijn, is zeer de vraag.- Nico Landman

Speculaties rapport imamopleiding

De regering stelde in het voorjaar 1997 een interdepartementale commissie in die het overheidsstandpunt over een Nederlandse imamopleiding moet formuleren -o.m. in reactie op het in januari verschenen adviesrapport *Imamopleiding, kansen en knelpunten*. Op basis van een uitgelekt concept van dit overheidsstandpunt wist de *Volkskrant* op 11 december te melden dat "het kabinet met fundamentalisten aan een imamopleiding werkt". Het bericht leidde tot een aanvaring tussen *Trouw* en de *Volkskrant*. Trouw-journalist Koert van der Velde verweet *Volkskrant*redacteur Henk Muller onbetrouwbare sensatiejournalistiek. Hij toont aan dat Muller zijn 'primeur' slechts op een discussiestuk baseert, dat hij bovendien slecht heeft gelezen. In het discussiestuk is namelijk geen sprake van samenwerking tussen de overheid en de bedoelde 'fundamentalistische' organisatie, maar wordt die organisatie slechts vermeld bij een opsomming van lopende initiatieven waarvan de overheid kennis heeft genomen. Het definitieve overheidsstandpunt in deze zaak is, als ik dit schrijf, nog niet bekend.-Nico Landman

WIS-dag tussen symposium en reli-markt

Op zondag 16 november 1997 organiseerde een speciale werkgroep vanuit WCRP,

World Conference for Religion and Peace en het *Centrum voor Interreligieus Leren* van de Utrechtse universiteit voor de zevende maal een WIS-dag, zo genoemd naar de naam van de *Werkgroep voor Interreligieuze Samenwerking*. Plaats van samenkomst voor deze 'sabbat'-bijeenkomst was het royaal opgezette Joods Cultureel Centrum in Amsterdam. De morgenzitting begon met vrolijke jiddische muziek, waarbij vooral de virtueuze violist de aandacht van het publiek wist te trekken. De hele dag door was hij in de pauzes een graag gehoorde trekker.

De eigenlijke zitting gaf twee stevige lezingen: de China-deskundige Prof. Libbrecht uit Leuven gaf een kijkje in de door hem ontworpen "comparatieve filosofie", geen eigen sekte, geen nieuwe 'wereldreligie', maar toch wel een soort panacee voor alle grote religieuze problemen met oplossingen vooral vanuit het oude China. Mevr. Dr. Bloeme Evers-Emden, een Joodse psychologe, sprak over het hoofdthema *Verzoening* vanuit de ervaringen van Joodse slachtoffers. Zij benadrukte vanuit haar praktijk, dat je niet te snel op verzoening moet rekenen: wonden moeten nu eenmaal helen. Zij waarschuwde ook voor te grote verwachtingen van het inter-religieuze gesprek. "Diversiteit, denk ik, leidt meer dan naar eenheid, wel naar vrede, misschien wel een koude, maar toch geen wapengekletter en dat is gewonnen."

Mevrouw Evers zette de toon voor de rest van de dag: in de middag ging men immers in werkgroepen uiteen, waar velen van de gespreksleiders juist de visie van hun eigen groep konden uiteen zetten: toch een soort reli-markt dus.

De organisatie van deze dag dient geprezen te worden. Het blijft een unieke gele-

genheid om kennis te maken met de veelkleurigheid van religieus Nederland. Voor een volgende bijeenkomst zou overwogen kunnen worden, hoe de kleine religieuze groeperingen (daar hoort de sekte-achtige Prof. Libbrechts zelf ook bij!) in realistisch evenwicht kunnen komen met de grote groeperingen: katholieken en protestanten in hun vele denominaties, de moslims. De WCRP heeft in principe een beperkt en praktisch doel: zorgen dat religie geen struikelblok voor vrede is, maar juist een vredestichter. Edy Korthals Altes gaf een kort verslag van de bijdrage aan het vredesproces in Bosnië tussen Christenen en Moslims, waar de WCRP op een bewonderenswaardige manier aan meewerkt. De WIS-dag hoeft er niet te zijn om de grote verhalen van de religies aan te vullen of te vervangen door een nieuw groot verhaal. Een gezamenlijke belevenis in de zin van symbolische acties voor vrede of een liturgisch moment (dat nu eigenlijk in het water viel), lijkt mij daarvoor belangrijker. - Karel Steenbrink

'Dood je vriend om je vijand in discredit te brengen'

De Engelse zondagskrant *The Observer* meldde op 9 November 1997 dat een weggelopen geheim agent van de Algerijnse militaire inlichtendienst bij zijn asielaanvragen in Engeland verklaard heeft, dat de bommen die in 1995 voor grote angst zorgden in Parijs, in feite waren geplaatst door zijn dienst. De bedoeling was natuurlijk, dat de GIA, de gewapende islamitische actiegroep uit Algerije de schuld zou krijgen. Ook een aantal andere gewelddaden, zoals moorden op zeven Italiaanse zeelui en een Brit die in de olieindustrie werkte, zouden werk zijn geweest van de geheime dienst.

Een oude truc: Nero liet Rome branden om de Joden de schuld te geven, de nazi's hebben (waarschijnlijk) de rijksdag in brand gestoken om de communisten de schuld te kunnen geven en (delen van) het Indonesische leger wordt ervan verdacht dat het in 1996 in Indonesië kerken en christelijke scholen vernietigde om de moslims de schuld te kunnen geven.

Rellen in Brusselse buurt en hongerstaking van uitgeprocedeerde Koerden: heeft godsdienst er mee te maken?

In de maand november 1997 braken in de buurt Kureghem, een buurt van Anderlecht, één der steden van de Brusselse agglomeratie, rellen uit tussen jongeren van merendeels Marokkaanse afkomst en de politie. De aanleiding was het doodschieten door de politie van een jonge drugkoerier van marokkaanse afkomst. Enkele dagen en avonden achter elkaar was de spanning in de buurt te snijden, omdat verontwaardigde jongeren de werkwijze van de politie niet namen. De buurt zelf is een verarmde en door de politicierverswaardeerde buurt waar een meerderheid van bewoners van magreb-afkomst zijn, waar buurtwerkers van autochtoonse en allochtoonse afkomst samen de problemen van hoge jeugdwerkloosheid, andere jongerenproblemen en kansarmoede proberen aan te pakken.

In de opstootjes die er waren riepen de jongeren *Allahu Akbar* en balden vuisten. Genoeg voor velen om te zeggen dat het probleem mede aan de godsdienst lag en aan de cultuur die deze godsdienst voortbracht.

In de kerstweek 1997 gingen uitgeprocedeerde Koerdische vluchtelingenfamilies in Hasselt in hongerstaking om hun vraag

voor een menselijke behandeling als vluchtelingen kracht bij te zetten. Politiekers uit verschillende partijen en sympathisanten van Belgische comités voor vluchtelingen hulp toonden hun solidariteit. Ook het katholieke bisdom Hasselt en bisschop Paul Schreurs persoonlijk toonden hun hart voor de problematiek van deze en alle vluchtelingen. In het commentaar van een krant verscheen de vergelijking van de onderdrukking van de Koerden met de onderdrukking van de christelijke Syrisch-orthodoxe minderheden in Tur Abdin: in één adem werd de verdrukking van Koerden in Turkije en de verdrukking van christelijke minderheden in Turkije met elkaar in verband gebracht. Er werd op gewezen dat de verdrukking van de christenen gebeurt omdat zij christenen zijn: hun Aramees, de taal van Jezus is verboden; kloosters mogen geen bezoek meer ontvangen. Aangenomen wordt echter door vele deskundigen dat die christelijke gemeenschappen tussen twee vuren zitten, de Turken en de verdrukte Koerden, en lijden niet omdat ze christen zijn maar omdat ze minderheden zijn die niet erkend zijn.

Het is niet goed en zelfs gevaarlijk godsdienstige elementen te betrekken of te vernoemen in zaken die alleen met politiek en sociale uitsluiting te maken hebben. Dit kunnen we in onze geseculariseerde westerse maatschappijen niet voldoende benadrukken. Het is belangrijk om het onderscheid te zien tussen wat godsdienstzaak is en wat politiek en sociaal gegeven zijn. In onze islamitische-christelijke contacten en in de kringen van waarnemers van deze gebeurtenissen, kunnen we ons niet genoeg oefenen in het hygienisch spreken en onderscheid maken

tussen politiek en godsdienst in onze gesecculariseerde Europese samenleving. S.L.

**Nog eens over de hoofddoek:
een Brusselse school stuurt leerlingen met
hoofddoek weg**

Op 11 december 1997 bevestigde een Brusselse rechter in kortgeding het wegsturen van zes vrouwelijke leerlingen van het E.O.S. -instituut te Brussel omwille van het dragen van de islamitische hoofddoek. De niet-confessionele neutrale school had alle laatstejaarsleerlingen gevraagd om zich tijdens hun laatstejaarsstage neutraal op te stellen en geen uiterlijke geloofskenmerken te dragen. Binnen de muren van de school was en is tot dan toe wel daartoe toelating gegeven geweest. De zes leerlingen hadden in kortgeding het verzoek gedaan om opnieuw tot de lessen toegelaten te worden met hoofddoek.

Volgens de rechtbank heeft een tiental islamitische meisjes, die gewoonlijk een hoofddoek dragen, zich geschikt naar het reglement van de school dat het dragen van een hoofddoek niet toelaat. Het wel toestaan van de hoofddoek aan de zes meisjes zou, volgens de rechter, discriminerend zijn tegenover de andere leerlingen. Bovendien hebben zich ook andere leerlingen geschikt om geen katholieke kruisjes of davidsterren e.a. te dragen. daarbij werden ook redeneringen aangedragen dat de koran toch niet uitdrukkelijk de hoofddoek vraagt en men zich dus daarop niet kan steunen.

Prof. R. Verstegen, juridisch-adviseur bij de beoordelingscommissie die de non-discriminatie-verklaring in het onderwijs

opvolgt, zei in een gevraagd commentaar in de media *dat integratie niet betekent dat men onze Europese uiterlijke gewoonten moet overnemen. Men moet zich wel schikken naar onze wettelijke voorschriften. men kan in een schoolreglement echter niet verbieden dat iemand zich uiterlijk gedraagt naar zijn overtuiging, en dit zeker niet in het openbaar onderwijs (in België 15% van het leerlingenaantal). In de levensbeschouwelijke katholieke school wordt vaak aanvaard dat dat wel gevraagd zou kunnen worden om zich te richten naar de levensbeschouwelijke richting van de school.* De rechter of een school kunnen niet oordelen aan de hand van wat in de koran staat: in een oordeel hierover komt de levensbeschouwelijke beleving van de gelovige eerst aan bod.

Het probleem komt in België regelmatig terug omdat over dit delicate onderwerp nooit duidelijke uitspraken zijn gebeurd. Zo houdt de minister van onderwijs zich steeds op de vlakte en laat het over aan de schooldirecties. ook het hoogste rechtsorgaan heeft in België hierover nog nooit een uitspraak gedaan, hetgeen wel gebeurde in Frankrijk, Duitsland en Zwitserland. Het dragen van de hoofddoek is een recht, zegt Prof. R. Verstegen, dat gegarandeerd moet worden door de godsdienstvrijheid in België. Men ziet het als bedreigend, een teken van verovering, terwijl het enkel een teken is van diepste geloofsovertuiging. De enige beperking is dat het niet gepaard mag gaan met het onder druk zetten van anderen om het ook te doen. De hoofddoek is geen teken van onwil tot integratie.

Met de uitspraken van de school en de rechter worden in elk geval verkeerde signalen in verband met de godsdienstvrij-

heid gegeven, die in België voor iedereen gewaarborgd is. Maar meer dan vermoedelijk zal het onderwerp nog wel eens op de agenda komen in het Belgisch openbaar leven, zolang men het onderscheid niet maakt tussen godsdienstovertuiging als mensenrecht en het reglementeren van de openbare samenleving, en zolang er geen uitspraken van hogere rechtsorganen worden gedaan in verband met dit onderwerp.-Simon Lambregs

Ontmoeting soefi's en christenen

Zo nu en dan ontmoeten wij elkaar, een groepje moslims en christenen van zeer uiteenlopende richting en herkomst, maar allen geboeid door mystiek en spiritualiteit. Deze groep kwam voor de tweede maal bijeen in Den Haag, zaterdag 4 oktober 1997, deze keer om te spreken over het Lijden.

Onze moslim inleider vatte hetgeen in de koran over het lijden is geschreven in één zin samen: idealen zijn niet bereikbaar zonder opofferingen. Het is niet voldoende te mediteren, een bepaalde overtuiging te hebben, er moeten daden op volgen. De mens krijgt niet méér dan waarnaar hij streeft. Een ideale staat is niet alleen in de hemel maar ook op de aarde wel mogelijk, doch maatschappelijke veranderingen en gemeenschapsvorming komen niet vanzelf. De mens is geschapen om moeilijkheden te overwinnen. God stelt hem telkens op de proef, door verleiding, door tegenspoed en vervolging. Geduld, standvastigheid en verdraagzaamheid zijn daarbij het voornaamste medicijn. Bijzondere beproevingen ondergaan zij die het hoogste ideaal koesteren, d.i. God nabij te komen. Bezit en leven moeten zij inzetten, hun eigen verlangens laten varen voor de zaak van God. Aan de andere kant eist

God genoegdoening, in de vorm van ziekte en rampspoed, van hen die Zijn geboden hebben overtreden. "Onze Heer, doe ons niet dragen waartoe wij geen kracht hebben en scheld ons kwijt en vergeef ons en heb erbarmen met ons." Het is de beloning door God, die onze hoop doet leven.

Zich vooral baserend op de brieven van Paulus onderscheidde onze christelijke inleider een lijden op twee verschillende niveaus, nl. dat van de *psyche* (nafs) of "levende ziel" en dat van de *pneuma* (ruh) of "levendmakende geest". Leven is groei, verandering, vergaan en herstel, het is als het zaad dat gezaaid wordt in de akker en waaruit nieuw leven ontspringt. Lijden - aan begeerte, ziekte en strijd - is daardoor inherent aan het leven. Wij ervaren pijn, die ons aanzet dat lijden te bestrijden om ons een gezond en blijmoedig aards leven te verwerven. Dit is het gebeuren op het eerste niveau. Het tweede niveau is met goddelijk leven verbonden. Lijdzaamheid voor de ervaren pijn is hiervoor vereist, overgave aan het leven en zich openstellen voor het onbekende dat komen gaat, menselijke groei vanuit God. Het leidt tot werken aan een nieuwe toekomst, aan ontwikkeling van de mensheid, aan genezing, vrede en betere levensomstandigheden. "Wij worden aan alle kanten bestookt, maar zijn niet radeloos; vervolgd, doch niet verlaten; ter aarde geworpen, doch niet verloren; ten alle tijde het sterven van Jezus in het lichaam omdragende, opdat ook het *leven* van Jezus zich in ons lichaam openbare" (2 Kor. 4:8-10).

Beide inleidingen vullen elkaar goed aan, zo begon de discussie. Benadrukt werd nog eens, dat voor christenen het *leven* van Jezus centraal staat. Zijn leven, inclu-

sief Zijn lijden en sterven, voor de zaak van God zijn ons ten voorbeeld. Wij kunnen het ook herkennen in het leven van anderen. Wij moeten onze medemens in zijn lijden nabij zijn. "Wat gij de minste der Mijnen hebt gedaan, hebt ge Mij gedaan", heeft Jezus gezegd (Mt. 25:40). Aldus is Hij de Weg naar God, de Weg ten leven. Van moslim zijde werd aangevuld, dat de Weg naar God is geweest door de grote profeten. Tegengaan van het onrecht in de wereld is onze opdracht. Kiezen tussen groter en kleiner onrecht is daarbij vaak noodzakelijk, lijden onontkoombaar, maar ga tot God, Hij geeft uitkomst in alle omstandigheden, maakt lijden dragelijk. Gezegd werd ook, dat het lijden voor de gewone mensen vooral dient om te leren, maar dat het lijden van "heiligen" een deel overneemt van de last van anderen. Het mysterie van het lijden is, dat het de mens dicht bij God brengt: het is een proces van reiniging, van snoeien wat minder vrucht draagt, van aanzet tot actief werken voor Zijn zaak. Het echte Lijden tenslotte is het missen van God, het ontbreken van doel en uitzicht in je leven. - Jan Landheer en Ali Rahiminejad

Prof. Ed van Thijn kritisch over inburgeringsbeleid

In het academisch jaar 1997-1998 bekleedt de ex-burgemeester van Amsterdam, Ed van Thijn, de Cleveringa-leerstoel aan de Leidse Universiteit, ingesteld om Prof. Cleveringa te eren, die op 26 Nov. 1940 verzet aantekende tegen de anti-joodse maatregelen van de Duitse bezetter. Van Thijn hekelde het 'inburgeringsbeginsel' omdat daardoor de aandacht voor de culturele diversiteit is afgenomen. "In landen met een langere traditie als immi-

gratieland, waar culturele diversiteit deel uitmaakt van de nationale identiteit, levert dit minder problemen op dan in landen waar men hardnekkig vasthoudt aan de fictie geen immigratieland te willen zijn en waar, geheel tegen de werkelijkheid in, immigratie wordt gezien als een tijdelijk fenomeen..". Van Thijn wees erop, dat ook in zijn eigen partij, de PvdA, het minderhedenbeleid min of meer werd afgeschaft en vervangen door een integratiebeleid, waarin weinig meer voor erkenning van het culturele mozaïek overbleef, dat Nederland in feite steeds meer wordt. [Cf. *De Volkskrant*, 27 nov. 1997.]

'Het Licht van de Islamitische Stad' nu ook in Eindhoven

Op Jum'at, Vrijdag 21 November werd voor de eerste maal feestelijk gebeden in de nieuwe *Anwar-e-Medina*-moskee van Eindhoven. De lichtstad heeft al enige jaren een grote Turkse moskee, maar de ruim 300 Surinaamse moslims gezinnen hebben nu ook een fraai gebedshuis. Multifunctioneel, zoals veel moderne moskeeën in Nederland, die eigenlijk veel breder functioneren dan in strikt islamitische landen: er is een grootse keuken voor de uitbundige feestcultuur van de Surinaamse moslims; daarnaast een mooie bibliotheek-ruimte, die nog wel wat boeken en tijdschriften kan gebruiken.

De minaret wordt nog afgebouwd, maar dat is dan de laatste fase van een moeizame bouwgeschiedenis, die halverwege stokte, vanwege geldgebrek. Op een bepaald moment dreigde een Eindhovense wethouder zelfs de muren-zonder-plafond-of-dak af te breken vanwege instortingsgevaar, als er niet doorgebouwd werd. En dat kon weer niet vanwege geldgebrek. Het project van ruim 2 miljoen gulden is

dank zij brede goedgeefsheid toch gereed gekomen en op de vrijdagen mag de oproep tot het gebed nu ook door de straten van Eindhoven klinken: *Hayya 'ala salaat!* [Trouw 21 Nov. 1997 en NMO 23 November].

Brits rapport over islamofobie

Een onderzoeksverslag over discriminatie van moslims in Engeland, dat op 22 oktober verscheen, heeft in de Britse media veel aandacht getrokken. De onderzoekers, onder wie Philip Lewis, de adviseur interreligieuze zaken van de bisschop van Bradford, wijzen op een verontrustende intolerantie tegenover moslims en pleiten voor wettelijke maatregelen tegen discriminatie op religieuze gronden. Zoals tijdens de Rushdie-affaire is gebleken geldt het verbod op godslastering in Groot-Britannië niet voor moslims. De anti-discriminatie-bepalingen in de Wet op de Relaties tussen de Rassen bieden volgens de rapporteurs onvoldoende bescherming voor de moslims. De Minister van Binnenlandse Zaken, Jack Straw, nam het rapport in ontvangst, maar wilde van specifieke wetgeving tegen religieuze discriminatie niets weten. In islamitische kringen is het rapport positief ontvangen. [British Muslims Monthly Survey Vol V. No. 10 - NL]

NMR behoudt zendmachtiging

Sinds 1993 is de islamitische zendmachtiging toegewezen aan de Nederlandse Moslim Raad (NMR). De IRN (Islamitische Raad Nederland) is tegen dit besluit van het Commissariaat voor de Media in beroep gegaan bij de rechter. Op 1 december 1997 heeft de Amsterdamse rechtbank in haar overwegingen aangegeven dat de NMR een samenwerkingsverband

is dat in de breedte representatief is, een open organisatie, met statuten welke de waarborg bieden van het open karakter van de organisatie. Continuering van de bestaande zendtijd zou volgens deze beslissing de beste waarborgen bieden. Het verzoek van de IRN is afgewezen, hetgeen betekent dat het Commissariaat voor de Media terecht de islamitische zendmachtiging heeft verleend aan de NMR. [Persbericht van de NMO, 19 dec. 1997]

Indonesische christenen en moslims bijeen in Oegstgeest

ICMI, *Ikatan Cendekiawan Muslim Indonesia* [Vereniging van Indonesische Moslim Intellectuelen], opgericht einde 1990, is een snel groeiende beweging van de nieuwe moslim elite in Indonesië. Tijdens een ontmoeting met de grote groep Indonesische studenten islamwetenschap in Leiden, in Juni 1997, lanceerde ICMI-voorzitter Adi Sasono het idee om in Nederland een conferentie te houden over de relaties tussen christenen en moslims, speciaal in Indonesië. Daar is alle aanleiding toe: in deze roerige nadagen van het Soeharto-regiem lijken de verhoudingen zich te verharden. Vanaf begin 1995 tot nu toe zijn er niet minder dan 105 kerken serieus beschadigd of zelfs totaal vernield door onlusten, die ook duidelijk een islamitisch etiket kregen. Vooral in de Verenigde Staten beginnen evangelikale christenen luid te roepen dat er een vervolging van christenen in Indonesië aan de gang is. Dat is ook de reden waarom Minister van Godsdienszaken Dr. Tarmizi Taher al twee keer met een kleine groep vertegenwoordigers van alle grote religies uit zijn land naar de VS is vertrokken om lezingen te geven, onder meer in Hartford

Seminary Foundation, in Harvard University en op andere in het oog lopende plaatsen. Van 7-9 Augustus organiseerde het ministerie van godsdienstzaken, in samenwerking met Temple University en Hartford Seminary een groot seminar in Jakarta, waar vele aspecten van de interreligieuze relaties werden besproken op een ietwat abstract, academisch niveau, een niveau waarop gemakkelijker een consensus en een gezamenlijk geluid kan ontstaan.

Op 26-27 november 1997 kwamen er zo'n tachtig deelnemers uit Indonesië bijeen in het Hendrik Kraemer instituut te Oegstgeest, waarvan een dertig apart voor deze gelegenheid ingevlogen. Zeer duidelijk aanwezig was de Indonesische ambassade in Den Haag, die naar een slotbijeenkomst van het voorbereidend comité twee afgevaardigden stuurde, waarvan bij de conferentie meerdere ambtenaren van de afdeling voorlichting aanwezig waren. Ambassadeur Kadarisman, een katholiek, was wegens verblijf in Indonesië niet aanwezig, maar op de openingsmorgen was de Berlijnse ambassadeur Habibie zeer prominent aanwezig. Ook al is ICMI, de initiatiefnemer, een particulieren organisatie, veel van de deelnemende ambtenaren waren ICMI-lid. De minister voor technologie, Dr. Habibie, oudere broer van de ambassadeur in Berlijn, is algemeen voorzitter en eerste initiatiefnemer van ICMI. Deze ambtenaren- en regeringsrelatie was zelfs nog een punt van aarzeling geweest voor de christelijke deelnemers: moeten wij wel met deze regeringsgezinde moslims een congres houden, compromitteren wij ons hiermee niet en hoe zit het met die twee grote organisaties van Muhammadiyah en Nahdlatul Ulama? Er waren enkele niet-

Indonesische moslims: Prof. Ali Kettani, een 'internationale' Marokkaan, die in internationaal verband de islamitische landen op technologisch gebied wilde laten samenwerken en nu de islamitische universiteit van Cordoba (Spanje) leidt; en natuurlijk die schattige, flikkerende en intelligente dikkerd, Prof. Abu Zaid, de taalkundige en korangeleerde uit Cairo, die tot ongelovige werd verklaard en wiens huwelijk door een godsdienstige rechtbank zelfs ontbonden werd verklaard. Hij geeft veel les aan die Indonesiërs in Leiden en wist de Indonesische situatie goed met de rest van de islamitische wereld te verbinden.

Aan Protestante kant waren er natuurlijk de Indonesië-deskundigen van de zending (Jaspert en Josien Slob, Prof. Dick Mulder) en vooral Dr. Th. Sumartana, de oprichter van de stichting Interfidei/DIAN (*Dialog antar Iman*: dialoog tussen geloven) in Yogyakarta. Aan katholieke zijde de vertegenwoordiging bestond vooral uit Dr. B.S. Mardiatmadja SJ, docent aan het theologisch-filosofisch instituut Driyakaraka te Jakarta, de priester Ign. Ismartana SJ, bisschoppelijk vertegenwoordiger voor de interreligieuze relaties en als derde jezuïet Dr. J.B. Banawiratma SJ, op dat moment gastdocent derde-wereld-theologie in Tilburg.

In de eerste zitting van lezingen gaven Prof. Sjoerd van Koningsveld (Leiden) en Prof. Ali Kettani uit Marokko/Cordoba een vergelijking tussen Spanje (pas in 1978 werd de hegemonie van de R.K. Kerk gebroken en Islam van staatswege erkend, maar aan de basis komt er van de prachtige beloften en voornemens nauwelijks iets terecht) en Engeland, waar er geen staatserkenning is, geen nationale faciliteiten, maar op plaatselijk niveau

vaak nogal een en ander voor moslims geregeld kan worden, ondanks het feit van de formele binding van de Engelse kroon met de Anglikaanse kerk.

In de Spaanse geschiedenisboekjes en in de musea is de islamitische periode van 711-1498 vrijwel onvindbaar, men is er in het algemeen zeker niet trots op. Daarentegen is er in Groot-Brittannië een pragmatisme. In de koloniën en in de huidige commonwealth heeft men een zakelijker kijk op andere religies ontwikkeld. De Britse culturele identiteit is zeker niet anti-islam en vooral het zakenleven (altijd toleranter dan de soldaten) kijkt niet zozeer naar ideologische aspecten.

De moslim-groeperingen zijn ook nogal verschillend: in Spanje vinden we vluchtelingen uit Arabische landen (nog uit de Franco-tijd), migranten uit Noord-Afrika en tenslotte een kleine maar spraakmakende groep van Spaanse bekeerlingen, die aan hun 'hervonden' Islam soms een Andalusisch of Catalaans nationalisme tégen het al te katholieke Madrid verbinden. Ali Kettani vermeldde dat deze groep in de moslim-verovering van Spanje geen aanval van buitenaf wil zien, maar dat er voordien al sprake was van unitarische en trinitarische christenen in het land en dat de unitariërs (die de leer van de Drie-eenheid en de godheid van Jezus niet erkennen) zich bij de moslims zouden hebben aangesloten. De moslims in Engeland komen voornamelijk uit Azië, hebben een veel betere opvoeding en de bekeerlingen komen vooral door huwelijken.

Verder gingen de lezingen en discussies natuurlijk vooral over de moslims en christenen in Indonesië. Uitvoeriger hierover zal worden bericht in het tijdschrift *Reflexie* uitgegeven door het Forum Nederland-Indonesië. - Karel Steenbrink

Moslims en Christenen in Lausanne bijeen voor een laatste overzicht..

Op initiatief van Prof. J. Waardenburg, emeritus hoogleraar godsdienstwetenschappen van de Universiteit van Lausanne, werd van 17-20 dec. 1997 een conferentie gehouden over de huidige stand van zaken in de moslim-christelijke dialoog. Wanneer die dialoog precies begonnen is, was nog onderwerp van debat: Dr. Tariq Ramadan uit Genève ging er van uit, dat die al tijdens het leven van de profeet was gestart, een enkeling liet hem beginnen in 1946, met de verklaring van Sjeich Mustafa Abdel Razik, de president van Al-Azhar, die verklaarde "dat er geen godsdienstige tegenstellingen zijn tussen Islam en het Westen, maar dat wel erkend moet worden dat er economische en politieke verschillen zijn. De beide religies moeten zich daardoor niet laten misleiden en dienen samen te werken in een gemeenschappelijk geloof in God.." Mooie verklaringen zijn er genoeg: een zojuist in Libanon verschenen boek *Déclarations Communes Islamo-Chrétiennes: 1954-1995* inventariseert 350 ontmoetingen, waarvan er zo'n 45 een officiële verklaring hebben opgesteld. Al bijeen een forse investering in tijd, energie en geld, maar wat hebben al die bijeenkomsten opgeleverd?

Dr. Tariq Ramadan vertrok vanuit Koran, Al Ma'idah 5:48 *Zo God gewild had, zou Hij u gemaakt hebben tot één gemeente, maar Zijn bedoeling is u te beproeven in wat Hij u gegeven heeft.* In de dialoog moeten wij op een eerlijke en open manier met elkaar spreken, vertrekkend vanuit respect voor elkaar. Ramadan hekelde meermalen de methodes van de onlangs overleden Zuid-Afrikaanse moslimprediker, Ahmad Deedat, die alleen tot doel heeft de christenen met bijbelteksten te

vernederen en te overwinnen. De eerlijke en open dialoog moet gericht zijn op het leren van elkaar en vooral op een gezamenlijke actie voor een wereld in vrede en gerechtigheid.

Merkwaardig genoeg was het juist een moslim, die zich fel hiertegen richtte. De Marokkaan Dr. Abdou Filaly-Ansary verweet Dr. Tariq Ramadan, dat hij veel te sterk vasthield aan het *miller*-systeem, waarbij een strakke afbakening tussen de religies het blijvende uitgangspunt is. Dat vergeleek hij met de *religion fermée*, de gesloten religie, zoals Bergson die in zijn filosofisch systeem beschrijft. Dat is de vastgelegde religie, die door de leiders gemanipuleerd kan worden. Hij pleitte voor een sterker accent op de gezamenlijke doelstellingen van religie(s) en de erkenning, dat zeer veel van de verschillen kunstmatig zijn gecreëerd of in stand gehouden door religieuze leiders die hun macht willen houden, of door politieke factoren.

Naast algemene inleidingen, behalve door de twee reeds genoemden, ook door Prof. Jacques Waardenburg, Dr. Christian Troll en Dr. Jean-Claude Basset, werden er vooral verslagen gegeven van lokale situaties. Mokdad Arfa Mensia sprak over Tunesië en het werk van de GRIC, *Groupe de Recherches Islamo-Chrétien*, Jacques Levrat uit Rabat deelde mee over het werk van dezelfde groep in Marokko. Er waren informatieve uiteenzettingen over Engeland (Ataullah Siddiqui), Egypte, Libanon, Turkije (Prof. Mehmet Aydin uit Konya), Tanzania (Marc de Mey uit Utrecht), Indonesië en Nederland.

In de prachtige omgeving van het conferentiecentrum van Crêt-Bérard, gebouwd in de stijl van een middeleeuws klooster, omgeven door al weer met sneeuw over-

dekte bergen, werd wel duidelijk, dat de dialoog zich niet in een sociaal-politiek isolement afspeelt, maar juist een religieus onderdeel is van de interactie tussen sociale groepen en volkeren. - KS

NMO blijft uitzenden onder de besturing van de NMR

Sinds 1993 is de islamitische zendmachtiging toegewezen aan de NMR, Nederlandse Moslim Raad. De IRN (Islamitische Raad Nederland) is tegen dit besluit van het Commissariaat voor de media in beroep gegaan bij de rechter.

Op 1 december 1997 heeft de Amsterdamse Rechtbank in haar overwegingen aangegeven dat de NMR een samenwerkingsverband is dat in de breedte representatief is, een open organisatie, met statuten die waarborgen bieden voor het open karakter van de organisatie. Continuering van de bestaande zendtijd toewijzing zou volgens de rechtbank de beste garanties bieden van zekerheid en continuïteit. Het verzoek van de IRN is afgewezen, hetgeen betekent dat het Commissariaat voor de Media terecht de Islamitische zendmachtiging heeft verleend aan de NMR. [Persbericht van de NMO, 19 Dec. 1997]

Een band van Vrede. Monniken in Algerije

In de avond van maandag 24 november 1997 bewoog zich een zee van lichtjes in een lichtprocessie naar de Vesperdienst door de gangen van de trappistenabdij van Westmalle. Vrouwen en mannen uit vele hoeken van België, uitgenodigd door de trappistengemeenschappen en Pax Christi-Vlaanderen, droegen samen met de monialen en monniken, trappistinnen en trappisten van Brecht en Westmalle, een lichtje van hoop en verbondenheid voor de duizenden naamloze slachtoffers van het zinloze geweld in Algerije. Ze zongen de beurtzang uit psalm 27: *De Heer is mijn licht en mijn heil: wie zou ik dan vrezen?* en plaatsten deze lichtjes, aankomend in de abdijkerk op het altaar bij de zeven lichtjes van de zeven monniken van Tibhirine..

Zo werd sterk uitgedrukt wat bleek uit het geestelijk testament van Broeder Christian van Tibhirine toen hij zei: "Ik zou graag hebben dat ze de band leggen tussen deze dood en al die anderen die even gewelddadig zijn, maar waaraan men onverschillig voorbijgaat omdat de slachtoffers naamloos blijven."

Over de zeven broeders Trappisten van Tibhirine hebben we reeds een bijdrage geschreven in ons nummer van BEGRIP September 1996. Zoals velen van onze lezers weten, werden zij op dinsdag 21 mei 1998 terechtgesteld nadat zij op 27 maart waren overvallen, ontvoerd en gegijzeld door aanhangers van de radicale GIA. Het gebeuren in de abdij van Westmalle vond plaats bij gelegenheid van de

nederlandstalige uitgave van het boek *Sept vies pour Dieu et l'Algérie*, dat nauwelijks een maand na hun dood verscheen. De nederlandstalige uitgave kreeg als titel mee *Een band van Vrede*, wat tevens een verwijzing inhoudt naar de vriendengroep van soefi-moslims en christenen die zich in de abdij van Tibhirine regelmatig ontmoette en de naam droeg *Ribât es-salâm*, 'een band van vrede'.

Het geestelijk testament van Broeder Christian dat we toen in eigen vertaling weergaven in ons nummer, vormt in het boek één onderdeel van getuigenissen van de broeders, die, nadat ze in 1993 zoals alle buitenlanders in Algerije met de dood bedreigd waren, hierin zichzelf vragen over hun al dan niet blijven in hun abdij in het Atlasgebergte.

Het boek toont met zijn getuigenissen, nieuwsbrieven van de gemeenschap, persoonlijke brieven, homilieën en dagboekfragmenten en bezinningen aan hoe de contemplatieve monniken in het hart van de Algerijnse gemeenschap door hun leven biddend en getuigend wilden en willen aanwezig zijn.

De trappistengemeenschappen in België en elders willen met dit boek getuigenis afleggen van dit wat zij noemen 'evangelisch geheim' van de monniken: zij waren gegeven aan God en aan de mensen. Ook in dat verscheurde land, waar ze allen zielsveel van hielden, en het leven deelden van de eenvoudige moslims uit hun omgeving, wilden zij 'het hart zijn van God in de mensengemeenschap' samen met de kerk die er een minderheidspositie in-

neemt.

Nadat de GIA met kerstmis 1993 een eerste maal bij hen in de abdij op bezoek waren geweest en gewaarschuwd hadden dat ze zouden terugkeren, heeft elk van de broeders op zijn manier geworsteld met de vraag of ze ter plaatse zouden blijven. Het boek deelt met ons hun worstelen daarmee in verschillende getuigenissen van hen persoonlijk en hun gemeenschap. De getuigenissen zijn behouden met ieder zijn eigen klank en kleur zoals elke monnik dit beleefd heeft. Het geestelijke testament van broeder Christiaan als vrucht van een rijpingsproces vormt er zeker het aangrijpend hoogtepunt in.

Maar er is bijvoorbeeld broeder Christophe waar delen uit zijn dagboek, gedagtekend op januari 1996, aangrijpend zijn, evenals zijn bezinning die hij op Pasen 1995 uitsprak en kort voor zijn dood in de vasten van 1996. Zowel broeder Paul als broeder Luc en broeder Jean-Pierre komen met hun eigen geaardheid aan het woord. Door heel het relaas van die maanden en jaren blijkt ook hun constante band met bisschop en nuntius die regelmatig met hen contact houden: de kleine kerk in Algerije was en is verbonden door één vriendenband.

Aangrijpend is ook de tekst met de voorstellen van de Ribât-es-Salâm om hun verbondenheid met elkaar heel concreet te maken door een heel jaar lang dagelijks aan het thema te denken en er rond te bidden dat ze gekozen hebben om hun volgende samenkomst te behandelen.

Het geheel van hun getuigenissen is aangevuld met de getuigenissen van vrienden, christenen en moslims uit Algerije en frankrijk, die reageren op de gebeurtenissen en hun engagement. Merkwaardig is

de fatwa, die onmiddellijk na hun ontvoering, op het ogenblik dat ze nog niet gedood waren, werd uitgesproken door de nationale raad van Imams van frankrijk. Een Fatwa is een oordeel over een actueel onderwerp, uitgesproken op basis van de koran en de traditie. Daarin wordt het vredelievende en tolerante karakter van de islam onderstreept en worden de ontvoering en een eventuele moord radicaal veroordeeld als niet-islamitisch. Daarin komen ook Dom Bernardo Oliveira, generale abt van de Trappisten, en Dom André Louf van de abdij van Katsberg, naar voren om te getuigen dat de trappisten zich als mede-erfgenamen, behoeders en beheerders beschouwen van de nalatenschap van hun medebroeders.

Het boek werd dan ook voorgesteld in de aanwezigheid van de achtste medebroeder van de zeven broeders, broeder Jean-Pierre, die als medebroeder bij wonder ontsnapte aan de ontvoering en aan de dood, omdat hij op dat ogenblik buiten de abdij vertoefde. Hij is thans prior van de trappistenabdij van Fez (Marokko), moest worstelen met het waarom zij en ik niet en blijft hopen eens te kunnen terugkeren. Naast hem op de voorstelling zat de vader van het ontvoerde en gedode Marokkaanse meisje Loubna Benaïssa als teken van de band van vrede tussen moslims en christenen met elkaar in de Belgische gemeenschappen.

'Een boek dat méér dan een boek is', zei Abt Ivo Dujardin van de abdij van Westmalle in zijn begeleidend woord, hierin bijgetreden zowel door broeder Jean-Pierre in zijn getuigenis als door de vertalers van het boek. Zij spraken er allen over dat het een praktische geestelijke ervaring is, dat een grammatica omvat

voor een interreligieuze dialoog waarin iedere christen die in deze dialoog staat bemoediging kan vinden en dat monialen en monniken inspireert in hun gegeven zijn aan God en de mensen in het hart van elke mensengemeenschap.

Het boek is eenvoudig uitgegeven door Brepols en de Abdij van Westmalle en verkrijgbaar in de trappistenabdij en in de boekhandel. Het draagt een sobere band van zeven kruisen, een kenteken dat uit Tibhirine zelf stamt. Tibhirine, die tuin van de Atlas, zoals de nederlandse vertaling van het arabische woord luidt, is een tuin waar men binnen treedt in een diepe verbondenheid van mensen met medemensen en God. Maar ook een tuin waar de lichtjes van de duizenden vergetenen van Algerije branden. Die 'band van vrede' kan niemand onverschillig laten. Enkele foto's van de abdij en van de broeders maken het gelaat en het uitzicht heel concreet.

Het boek is niet om in één ruk uit te lezen, maar om al mediterend en wakend bij getuigenissen, zoals in die avondspers van november in Westmalle samen te beluisteren of alleen in stilte te overwegen, en er Gods woord op open te leggen samen met ieders eigen leven. "Open het boek met eerbied, zei kardinaal Lustiger in het voorwoord van de Franse uitgave, U zult er profeten ontmoeten." Een woord dat bisschop Paul Van den Berghe van Antwerpen in zijn slotwoord mede onderschreef.

Men kan het boek niet genoeg aanbevelen aan alle christenen uit alle Kerken die in hun leven 'de Nazareth-functie van het christen-zijn' -bedoeld is het stille maar liefdevol verbonden en leven-delend aanwezig-zijn van God in Christus- willen

zichtbaar maken in het moslim-midden van onze steden en wijken, evenzeer als in de hart-landen van de islam de christenen zoals de monniken van Tibhirine dit deden en doen. De Nazareth-functie van de monniken van Tibhirine kan alsoo zoals indertijd die van Père Charles De Foucauld in Algerije en Père Périquère in Marokko (beiden ook in de Atlas trouwens) een sterke hefboom zijn voor ontmoeting en een inspiratie voor verbondenleven van moslims en christenen.-Simon Lambregs

Grondgedachten voor een dialoog met de islam.

Maurizio Fomini, *Op weg naar het derde millenium*, Meulenberg/Houthalen 1996, eigen uitgave.

Maurizio Fomini is pastoor in de RK-parochie te Meulenberg, een wijk van de Belgisch-Limburgse gemeente Houthalen-Helchteren. Hij is lid van de *Pia Unio Redemptor Hominis*, die in het bisdom Hasselt en het bisdom Roermond gemeenschappen telt van priesters, zusters en broeders. De dialoog met de islam krijgt in de wijk waar zijn parochie gelegen is een concreet gezicht. Een groep van aandachtige parochianen probeert samen met hem de aanwezige moslims tegemoet te gaan in kontakt-initiatieven. Op 16 maart 1996 werd er de eerste steen gelegd van een Turkse moskee met 1000 bidplaatsen (hiervan reeds melding gemaakt in BEGRIP, Jan. 1997, blz. 34)

Staande voor deze realiteiten heeft hij een boekje samengesteld dat ook anderen van groot nut kan zijn. Hij heeft namelijk al de pauselijke documenten opgezocht die

van Vaticanum II tot Redemptoris Missio over de dialoog met de islam spreken. Bovendien sprokkelde hij al de toespraken samen die de paus richtte tot moslims of tot katholieken over de moslims. Hij tracht erin de grondslagen voor de dialoog te onderkennen en gaat het spanningsveld tussen dialoog en verkondiging daarbij niet uit de weg. In de toespraken onderscheidt hij zowel het belang van het getuigenis als de gezamenlijke inzet voor vrede. Maar noteert ook wat gezegd wordt over wederkerigheid en dialoog als over religieuze onverdraagzaamheid. In zijn besluit stipt hij volgens hem vier belangrijke grondhoudingen aan voor de dialoog van christenen en moslims. Hierin onderlijnt hij de openheid tot dialoog, de eerbied voor ieders geweten respecteren, het wederzijds getuigenis aanvaarden en waarderen, en missionering thans te zien in de beleving van zijn eigen authenticiteit die enerzijds zichzelf is en anderzijds openstaat voor het anderszijn van de andere.

Een boekje van 22 bladzijden met heel veel kleingedrukte tekst, dat de moeite waard is om door te nemen omdat het veel niet altijd bij de hand liggende informatie bevat over rooms-katholieke documenten omtrent de christelijke-islamitische dialoog. Verkrijgbaar bij de auteur: Maurizio Fomini p/a Kerklaan 26 B-3530 Houthalen België. S.L.

Voor beginners, of om er niet aan te beginnen..

Lucas Catherine, *Islam voor ongelovigen*, Berchem: EPO Amsterdam: De Geus 1997, 320blz.

Tussen de vele boeken die tegenwoordig verschijnen over de islam is dit een merk-

waardig boek. Het geeft in vogelvlucht een tamelijk volledig overzicht van de islam en leest heel gemakkelijk.

De titel is opvallend en blijkt in het boek zich te verklaren als 'voor het gebruik van ongelovigen'. Wie daarmee bedoeld zijn blijft in het midden: 'zij die niet moslim zijn' of 'gezien door een ongelovige die geïnteresseerd toekijkt'. In twaalf hoofdstukken voert de schrijver, die enkele jaren in islamitische landen doorbracht, de lezer van Mekka en het ontstaan van de islam tot bij het gewapende conflict in Bosnië. Hij geeft even leesbaar verklaringen over Mohammed als over Izetbegovic, verklaart een fatwa en vertelt u over de gebruiken van de soefi's. Het woordgebruik is eigenaardig. Hij zegt b.v 'Muhammedanisme' zoals in de koloniale tijden, en haalt eigenlijk zaken aan, die van westerse zijde niet meer worden aangehaald zoals bijv. de mogelijke epilepsie van Mohammed (p. 21) of maakt de slag bij Badr belachelijk (p. 29), maar overbenadrukt dan weer het gegeven van de Nabateeërs (p.10-14) en onderlijnt hun bijdrage tot de duivelsverzen. Hij schrikt niet terug om in het kort het Evangelie van Barnabas te citeren (p.32) en de geschiedenis van de parakleet en de vervalsing van de bijbelse geschriften in één adem te noemen (p.32). Het is waar dat dit in moslimkringen opnieuw weerklinkt, maar waarom dit in enkele woorden, zonder er op in te gaan, aanhalen? Nergens in het boek wordt over spiritualiteit of over God gesproken, eigenlijk wordt alleen de islam als cultuur behandeld waarin architectuur, leger, wetenschap maar evenzeer keukengerechten en kleding als erotiek en humor aan bod komen. Anderzijds stelt hij vragen die men niet vaak hoort stellen zoals Izetbegovic en

zijn moslimovertuiging, de jonge moslims van vandaag in Andalusië en de olieroute van de Kaspische Zee met de islam en de oorlog van Tjetsjenië bijvoorbeeld. Hij legt merkwaardige banden van moslimpiraten die hun schepen in Holland lieten vervaardigen, en geeft in tijd, ruimte voorstellingen en politiek een merkwaardige snelcursus over de islam.

Aan het einde van zijn uiteenzetting zegt hij in de slotzinnen dat de expansie van de Arabieren niet zozeer met de islam als godsdienst te maken heeft, maar met geld en handelsroutes (p.268). De islam is niet daartoe terug te brengen, en velen zullen dat de auteur kwalijk nemen. Maar anderzijds is het ook onjuist over deze zaken, zijn kunst en handel geen melding te maken. En dat doet de auteur met humor en veel zwier. Hij bespreekt zaken die weinig over islam aan bod komen. Tenslotte, denk ik, dat moet gezegd worden dat dit boek eigenlijk 'een gevaarlijk boek' is, omdat het de islam niet als godsdienst bekijkt maar louter als cultuurgegeven. Als men dat weet, kan men veel relativeren. Anderzijds echter is het ook een boek dat, om het met de woorden van de auteur zelf te zeggen: 'als in een arabisch spiegelpaleis u laat zien wat er niet is en wat er is u niet laat zien'. Zie dus zelf: om te zien moet u dus kijken achter wat er geschreven staat. S.L.

'Nieuw' Tijdschrift uit Leicester

Naar wij eerst onlangs zagen, is er al in 1995 een nieuw tijdschrift uitgekomen op het terrein van de ontmoeting tussen Christenen en Moslims. *Encounter: Journal of Inter-cultural Perspectives* verschijnt tweemaal per jaar onder de eindredactie van Manazir Ahsan and Ataullah Siddiqui, beiden verbonden aan de *Islamic*

Foundation, te Leicester, Engeland.

In het tijdschrift is onder meer gepubliceerd de eerste versie van het CEC/CEEC rapport *Christian-Muslim Reciprocity*, mét de reactie daarop van Khurram Murad en de definitieve tekst uit 1997 (zie BEGRIP 1997:80-83). De correspondentie over deze verklaring is ook als een aparte brochure uitgegeven: op zich al een mooi teken van wederkerigheid.

Met zijn grote bibliotheek, vele cursussen en internationale seminars op goed academisch niveau, lijkt de Islamic Foundation in Leicester van een aanvankelijk nogal apologetisch ingestelde voorziening, werkelijk te gaan ontwikkelen tot een 'denk tank' voor Europese moslims. Fax: +44-15360 244946.

Prijs £ 10,- per jaar.

Tegen de 'migrantisering'

Thijl Sunier, *Islam in beweging. Turkse jongeren en islamitische organisaties*, Amsterdam: Het Spinhuis 1996. 276 pp. isbn 90-5589 068-5; prijs: fl. 40.

De manier waarop Turken in Nederland hun godsdienst, de islam, beleven, uiten en organiseren, is allerminst een copie van de islam in Turkije. Vooral onder jongeren valt een herinterpretatie van de islam waar te nemen, waarin de islam uitgangspunt wordt om in Nederland een gelijkwaardige positie te krijgen. De Turks-islamitische organisaties zijn daarom geen exotische instellingen, geen transplantaties die wat vreemd in het Nederlandse landschap passen, maar kunnen het beste worden begrepen als belangenorganisaties, die evenals vrouwenorganisaties of homo-organisaties opkomen voor de maatschappelijke belangen van hun achterban. De werkwijze, doelstellingen,

ledenwerving en activiteiten die ze vertonen, zijn niet een logisch uitvloeisel van de islam zelf, maar het gevolg van uitdagingen binnen de Nederlandse samenleving.

Dit zijn enkele stellingen uit het proefschrift waarop de antropoloog Thijl Sunier eind vorig jaar promoveerde. Het boek is vooral gebaseerd op onderzoek onder een aantal Turks-islamitische organisaties in Rotterdam. De onderzochte organisaties behoorden tot drie verschillende stromingen, namelijk Diyanet, Milli Görüş en Suleymanli's. Sunier constateert dat in de jaren zeventig en tachtig een 'migrantisering' van de islam optrad: het allochtone karakter van moslims werd benadrukt, ook door de leiders van de moslims zelf. Dit had zin in het kader van het minderhedenbeleid van de overheid. Door zich als migrantenorganisaties te profileren konden men bepaalde faciliteiten van de overheid verkrijgen. Tegenover de eigen achterban werd ook de 'vreemdheid' beklemtoond: de moskee was een vertrouwd plekje in een vreemde omgeving. Ideologisch werden de Turks islamitische organisaties sterk vanuit Turkije aangestuurd.

Vanaf het einde van de jaren tachtig werd deze strategie in toenemende mate contra-productief in de ogen van jonge bestuurders uit de tweede generatie. Zij meenden dat de belangen van moslims niet langer gediend zijn met het benadrukken van de vreemde herkomst. Men moest voortaan duurzame relaties opbouwen met plaatselijke overheden en maatschappelijke organisaties. Voor de leden moest de islam niet in de eerste plaats een zaak zijn van een traditie die uit een ver land was meegebracht, maar een zaak van persoonlijke overtuiging, die men evengoed in Nederland als waar ook ter wereld kan aanhan-

gen. De uit Turkije meegebrachte stromingen en hun onderlinge verschillen zijn in Nederland niet langer relevant. Zowel bij de Turks-islamitische organisaties als bij individuele moslims ziet Sunier daarom een verschuiving van het perspectief: van de Turkse naar de Nederlandse context.

Mijns inziens worden hiermee belangrijke ontwikkelingen binnen de islam in Nederland gesignaleerd, al moeten we oppassen die ontwikkeling te simpel op te vatten als 'vernedderlanding' van de islam. De islam is en blijft een wereldgodsdienst, die zijn belangrijkste centra buiten Nederland heeft. De 'nederlandse' islam zal niet los gezien kunnen worden van de internationale moslimgemeenschap. Hoe de banden tussen Nederlandse moslims van Turkse afkomst en islamitische instanties in Turkije zich de komende decennia zal ontwikkelen, is op dit moment moeilijk te voorspellen. Wat uit Sunier's studie echter heel duidelijk wordt, is dat islamitische organisaties 'Nederlandser' zijn dan velen denken. Van harte aanbevolen. - Nico Landman

RAMADAN/IDUL FITRGROET 1418/1998

Amersfoort, januari 1998

Broeders en zusters in het geloof in God, de Barmhartige, de Allergrootste,

Als gemeenschap van christenen in Nederland willen wij u hartelijk feliciteren met het einde van de maand Ramadan.

Gelovigen, zowel christenen als moslims, weten dat de vastenmaand een tijd is van inkeer, van gebed en gehoorzaamheid aan God. In de Koran, Soera Al-'Asr, 103, belooft God dat Hij alle mensen die geloven en goede daden doen, beschermen zal. Gelovigen in ons land, zowel christenen als moslims, kennen soms 'tijden van verlies': verlies van de vanzelfsprekendheid van het geloof in God, verlies van normen en waarden in de omgang met medemensen of verlies van saamhorigheid binnen de gemeenschap..

De maand Ramadan geeft u de moed om vast te houden aan Gods Waarheid en om in geduld te volharden- juist ook in moeilijke tijden. Dit vertrouwen in God delen moslims en christenen met elkaar. de Psalmen van David leren ons dat wij geen kwaad hoeven te vrezen, zelfs als wij door een dal van diepe duisternis gaan. Want God is bij ons (Psalm 23:4).

Wij hopen en bidden dat deze woorden uit Koran en Bijbel de saamhorigheid en het wederzijds respect tussen christenen en moslims mogen versterken.

Moge de vastenmaand en deze feestdagen van 'Id al-Fitr het vertrouwen op God onder u versterken. Moge God, de Barmhartige en de Allergrootste, uw gemeenschap in het komende jaar zegenen en behoeden.

Namens de Raad van Kerken in Nederland, R.W.G. Huysmans, voorzitter

Namens de Werkgroep Islam, O. Yasar, lid

*Boodschap vanwege het Overleg van Christelijke Kerken van België
bij gelegenheid van het einde van de RAMADAN*

Aan Onze moslimbroeders en -zusters

“Aan God zij lof in het tegenwoordige bestaan en het hiernamaals”(Soera 28,70)

“Mijn tong zal uw lof zingen zonder verpozen”(Psalm 35:28)

Vrede zij vanwege de Almachtige God,
de Goedgunstige en Barmhartige,
die wij dienen zoals u.

Moge de ware vrede met U zijn op al uw wegen!

Op het einde van uw vastenmaand groeten wij u van ganser harte
terwijl wij zelf verenigd zijn in het gebed voor de eenheid van alle christenen.

Wij delen uw vreugde op het feest van *Id-al-Fitr*.

het feest van het verbreken van de vasten, Ramazan-Bayrami.

Over enkele dagen begint voor ons de veertigdagentijd, een tijd van gebed,
godsvertrouwen en vasten, waartoe wij in ons geloof worden uitgenodigd.

Ook voor ons is vasten een uiting van het zich verlaten op God, die waakt over
de zijnen. Samen kunnen wij ons, in die geest, gesterkt voelen om goed te
handelen om de moeilijkheden van het menselijk leven aan te kunnen.

Moge God ons leiden in de wereld waarin wij allen op weg zijn.

Zo kunnen wij elkaar nog beter ontmoeten, met een gezuiverd hart elkaar
beluisteren, en meer samenwerken voor gerechtigheid en vrede.

Moge de Almachtige en Barmhartige God ons aller hart verlichten!

Hij hoort immers het gebed van de nederige dienaar die zich in alle eerlijkheid
aan hem toevertrouwt. VREDE ZIJ MET U ALLEN

Vanwege het Overleg christelijke Kerken in België:

De Katholieke Bisschoppen-conferentie van België

De Synodale Raad van de Verenigde Protestantse kerk in België

Het Centrale Comité van de Anglicaanse Kerken in België

De Orthodoxe kerk in België,

januari 1998

Pauselijke Raad voor Interreligieuze Dialoog
Christenen en Moslims: Samen in Hoop
Boodschap t.g.v. het einde van de Ramadan
'ID AL-FITR', 1418/1998

Beste moslimvrienden,

1 Ter gelegenheid van 'Id al Fitr, welke de maand Ramadan afsluit, wil ik U, in mijn hoedanigheid van voorzitter van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog, de beste wensen overbrengen van alle katholieken in de hele wereld.

2 Samen met andere gelovigen zijn wij, christenen en moslims, 'zoekers naar God'. De psalmen, de Zabûr, beschrijven deze menselijke inspanning als zoeken naar het gezicht van God. "Gij zegt, en mijn hart spreekt het na: 'Zoekt mijn aanschijn'. Uw aanschijn, Heer, wil ik zoeken. Wend uw aangezicht niet van mij af." (ps.26:8-9). Alle goede daden die de gelovige wil uitvoeren, zoals gebed, vasten en het geven van aalmoezen, vallen onder het teken van dit zoeken naar God. Ze zijn een uitdrukking van een voortdurende gerichtheid op God. We kunnen zeggen dat het zoeken naar God ook een teken van hoop is.

3 Gedurende onze aardse pelgrimsreis naar de eeuwigheid, al-dâr al-âkhira, verlicht en leidt het geloof in God ons en geeft ons kracht, omdat de hoop in ons een verlangen en verwachting schept naar de goede dingen die gaan komen, de beloning van God als we een leven hebben geleid van geloof en liefde voor God en onze medemensen.

4 Hoop stelt ons in staat het goede dat in onze wereld bestaat waar te nemen. Het is de vrucht en het teken van goddelijk werken in de harten van de mensen. Er zijn talrijke 'tekenen van hoop': de groeiende solidariteit tussen mensen in onze tijd, in het bijzonder met de armen en de behoeftigen, het verlangen naar gerechtigheid en vrede, vrijwilligerswerk, de terugkeer van de godsdienst, een bewustzijn van menselijke waardigheid en van de rechten die daarvan zijn afgeleid, aandacht voor het milieu, enz. Ik wil hier een bijzonder teken van hoop noemen, welke Paus Johannes Paulus II heeft onderstreept, namelijk de interreligieuze dialoog.

5 Hoe droevig is het als leden van dezelfde familie niet meer met elkaar praten, vermijden elkaar aan te kijken en elkaar te ontmoeten! Hoe droevig is het als moslims en christenen die deel uitmaken van de ene mensenfamilie, elkaar negeren, elkaar niet groeten of nog erger ruzie maken met elkaar. En toch, hoe mooi is het om in vrede te leven met iedereen, elkaar te ontmoeten en te spreken over elkaars vreugde en verdriet, onze angsten en hoop. Hoe kunnen we in de dialoog tussen gelovigen, in het bijzonder tussen moslims en christenen, geen teken zien van hoop voor vandaag en in de toekomst?

6 Mensen van geloof en hoop zijn, tegelijkertijd, realisten die hun ogen niet sluiten voor de werkelijkheid met al zijn positieve en negatieve aspecten. We kunnen onze ogen niet sluiten voor de dramatische crises van onze wereld: de oorlogen tussen verschillende landen, burgeroorlogen, terrorisme in al zijn vormen, onrechtvaardigheid die aldooor het gat verbreedt tussen rijk en arm, honger, dakloosheid, werkloosheid - vooral onder de jeugd, het probleem van de drugs, immoraliteit, abortus. De lijst kan nog worden aangevuld. Niettemin moet de kleine lamp van hoop altijd aan blijven, schijnende op de paden die de mensheid naar een betere toekomst leiden.

7 Christenen en moslims: we kunnen samenwerken en zo een groeiende hoop aan de mensheid geven. Maar eerst moeten we onze verschillen accepteren, elkaar wederzijds respect en ware liefde tonen voor de ogen van God die zijn barmhartigheid aan allen laat zien. We zijn geroepen een 'verdrag voor de vrede' te maken waarin we afstand doen van geweld als een methode om conflicterende zaken op te lossen. We willen ons presenteren aan de wereld als gelovigen in God en trouw aan mensen, aan hun waardigheid en hun rechten. Dit geeft ons meer geloofwaardigheid als gelovigen en we zullen voor de mensheid een volgend teken zijn van hoop toegevoegd aan de tekenen die er al zijn.

8 In deze geest breng ik U nogmaals, mijn beste moslimvrienden, mijn beste wensen over ter gelegenheid van 'Id al-Fitr.

Kardinaal Francis Arinze
Voorzitter

* Interreligieus Nieuwjaarsgebed in Zwolle.

Het is al een traditie van zo'n zeven jaar: een interreligieuze viering met joden, christenen en moslims aan het begin van het nieuwe jaar, om elkaar 'vrede en alle goeds' toe te wensen. Dit jaar is de viering op 4 jan. 1998, Dominicanenkerk aan de Assendorperstraat. Info: Ds. Egbert van Veldhuizen, 0384549-490.

* Op 16 febr. 1998 is er voor de vierde maal een **ontmoetingsbijeenkomst voor imam en pastores**. Ditmaal speciaal voor imams en pastores uit de regio Noord-Brabant en Limburg. Het thema luidt 'Verzoening tussen christenen en moslims: wat kunnen we samen doen?' De dag wordt gehouden in het Abdijhuis in Heeswijk. De organisatie is in handen van de Sectie interreligieuze ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland en de Turkse Islamitische Stichting Nederland. Het is de bedoeling dat van christelijke zijde één pastor en een kerklid deelneemt, van die plaatsen, waar ook een Turkse moskee is. Inlichtingen bij Berry van Oers, 073-6145159.

* Op 18 maart organiseert de *Stichting Annales Noviomagenses* een studie met als thema **Islamitische zuilvorming in de jaren negentig. Emancipatiemiddel of achterhaalde strategie?** Info: Inge Lucas, fax: 024-361-5939.

* Op zaterdag 25 April wordt in Kampen de Nationale Kerkendag gehouden. De moslimgemeenschap van Kampen zal er ook aan meewerken, doordat de Turkse moskee de gehele dag geopend zal zijn en een gastvrij

programma aan bezoekers zal aanbieden.

Voor deze gelegenheid is het **verzoeningsnummer** van BEGRIP (nr. 1997/3) herdrukt en weer volop verkrijgbaar. Bestellingen vooraf kunnen gericht worden aan de administratie:

Begrip
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
tel. 073-6145159

* **Internet.** Dank zij de goede zorgen van Dr. Marien van den Boom is een groot deel van BEGRIP nu ook via *Internet* te raadplegen, te downloaden en zijn we surfbaar geworden! Wij hebben een gemakkelijk toegankelijke site gekregen binnen het grote en boeiende geheel van Levonet, de home-page, met zijn talrijke toepassingen, van Hogeschool Holland in Diemen, speciaal de afdeling theologische Faculteit. Ook voor andere toegangen naar islamitische informatie zeer aan te raden, al hopen wij wel dat er daardoor niet minder, maar eerder nog meer abonnees voor ons tijdschrift, ook in zijn gedrukte vorm zullen komen! Het adres:

http://www.hhit.hsholland.nl/levonet_begrip_moslims_christenen

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)